

มุ่งสู่ภูมิทัศน์แห่งความรู้: ต้นทางของวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่*

ขวัญข้าว สังขพันธ์านนท์¹ และ ทวีศักดิ์ เผือกสม²
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร^{1,2}

E-mail: khwankhaw.s@gmail.com¹, davisakd.puaksom@gmail.com²

วันที่รับบทความ: 19 พฤศจิกายน 2567

วันแก้ไขบทความ: 24 ธันวาคม 2567

วันที่รับบทความ: 20 มกราคม 2568

บทคัดย่อ

บทความวิจัยฉบับนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์ความรู้กับพัฒนาการของวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยอาศัยกรอบแนวคิดการผนวกรวมวัฒนธรรม (transculturation) ของมารี หลุยส์ แพรตต์ (Mary Louise Pratt) ในการศึกษาวิเคราะห์ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ความรู้แบบจารีตไปเป็นมโนทัศน์ความรู้เชิงปัจเจกชนในกลุ่มปัญญาชนพม่าระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 เป็นผลมาจากประสบการณ์อาณานิคมที่มีบทบาทโดยตรงต่อวิธีการมองโลกและวิธีการแสวงหาความรู้ อีกทั้งมโนทัศน์ความรู้ที่เปลี่ยนไปนี้ยังมีบทบาทโดยตรงต่อวิธีการเขียนวรรณกรรมการเดินทางพม่า ซึ่งพัฒนาวิธีการเขียนโดยจัดวางประสบการณ์การเดินทางเป็นองค์ประธานของเรื่องเล่า การออกเดินทางเพื่อแสวงหาความรู้ชุดอื่น ๆ และความสามารถในการนำเสนอประสบการณ์การเดินทางผ่านเรื่องเล่าของตนเอง จึงแสดงให้เห็นความปรารถนาของคนพื้นเมืองในการสร้างองค์ความรู้ของตนเองเกี่ยวกับโลก(ย์) อันแสดงสัญญาณการถือครองอำนาจในการกำหนดนิยาม “ตนเอง” ของปัญญาชนพม่าในสถานการณ์อาณานิคม

คำสำคัญ: วรรณกรรมการเดินทาง วรรณกรรมพม่า หลังอาณานิคม มโนทัศน์ความรู้

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “มโนทัศน์ของความรู้และภาพแทนความเป็นอื่นในวรรณกรรมการเดินทางพม่าช่วงทศวรรษที่ 1930-1960” หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Relocating to A Landscape of Knowledge: An Origin of Modern Myanmar Travel Writings*

Khwankhaw Sangkaphanthanon¹ and Davisakd Puaksom²
Faculty of Social Sciences, Naresuan University^{1,2}
E-mail: khwankhaw.s@gmail.com¹, davisakd.puaksom@gmail.com²

Received: November 19, 2024

Revised: December 24, 2024

Accepted: January 20, 2025

Abstract

This research article aims to illustrate the connection between the conceptual change of knowledge and the development of modern Myanmar travel writings in the early 20th century by employing Marie Louise Pratt's transculturation as an analytical framework. As this study demonstrates, the concept of knowledge among the Myanmar intelligentsia and elites shifted fundamentally from a traditional perspective to a Western and empirical one between the early 19th and early 20th centuries, undoubtedly due to the colonial encounter. This colonial experience had not only a considerable impact on the general worldview and concept of epistemological knowledge but also on methods of knowledge acquisition in Myanmar society. It was contentious that this evolving concept of knowledge had also fostered a certain impact on the modern travel writing method, which would emphasize more on positing a travel experience as its main narrative subject. Being able to travel and express one's own travel experiences offered Myanmar intellectuals opportunities to acquire new cultural knowledge. Consequently, it also discreetly revealed a desire of the native people to accumulate and construct their own worldly knowledge, a symbol of power to define "the Self" in their own way under colonial circumstances.

Keywords: travel writing, Myanmar literature, postcolonial, concept of knowledge

* This article is a part of the M.A. Thesis titled "On a Concept of Knowledge and a Representation of Otherness in Burmese Travel Writings During the 1930s-1960s" of Southeast Asian Studies Program, Faculty of Social Sciences, Naresuan University

บทนำ

เรื่องเล่าการเดินทาง (travel narrative) เป็นปฏิบัติการทางวรรณกรรมที่ปรากฏพบข้ามภาษาและวัฒนธรรมทั่วโลก ทั้งในสังคมที่มีวัฒนธรรมมุขปาฐะและสังคมที่มีวัฒนธรรมลายลักษณ์ ทั้งยังถูกเล่าผ่านรูปแบบหลากหลาย กลายเป็นลักษณะอันคลุมเครือในการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนของวรรณกรรมการเดินทาง (travel literature) ในฐานะประเภทวรรณกรรม (literary genre) อย่างหนึ่ง (Thompson, 2011) ในขนบการเขียนวรรณกรรมพม่าจารีต พบตัวบทเรื่องเล่าการเดินทางอยู่ไม่น้อย แต่หากเราพิจารณาขอบเขตตัวบทการเดินทางตามนิยามของวรรณกรรมการเดินทางสมัยใหม่ในฐานะเรื่องเล่าที่จัดวางประสบการณ์การเดินทางไว้เป็นวัตถุประสงค์ของเรื่องเล่าแล้ว (Thompson, 2011) อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่เริ่มปรากฏขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เพียงเท่านั้น

ลักษณะความเป็นสมัยใหม่ในวรรณกรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น สามารถอธิบายได้ด้วยอิทธิพลจากรูปแบบวรรณกรรมตะวันตกที่เริ่มปรากฏในดับทวรรณกรรมนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นผลมาจากการเผชิญหน้ากับลัทธิอาณานิคม (สรณัฐ ไตลังคะ, 2567; Soeng Chee, 1981; Yamada, 2009) หากแต่เมื่อพินิจลักษณะวรรณกรรมการเดินทางพม่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้ว จะพบว่าแท้จริงแล้วนั้น ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการเขียนดับทการเดินทาง (travel text) ยังสัมพันธ์อยู่กับความเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์ความรู้ที่เกิดขึ้นในกลุ่มปัญญาชนและชนชั้นนำพม่าตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 อีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในห้วงเวลาที่ต้องเผชิญหน้ากับสถานการณ์อาณานิคม รวมถึงความเชื่อและปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางที่เปลี่ยนแปลงไป

ในดับทการเดินทางเรื่อง บันทีกไปออกซฟอร์ด (1965) เต้ปะน หม่าวาร์ วะ (ဝိပူမောဇ်ဝ; Theippan Maung Wa) (ค.ศ. 1899-1942) นักเขียนและนักวิจารณ์วรรณกรรมคนสำคัญของวงวรรณกรรมพม่ายุคอาณานิคม ได้พยายามชี้ให้เห็นความสำคัญของความรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางที่เขาเรียกว่า “เทศานตรพหุสูต” (ဒေသန္တရပုထူဝူဝ) ¹ เพื่อกำหนดสารัตถะของวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ ความหมายของคำว่า “พหุสูต” (ไทย: พหุสูต) ซึ่งหมายถึง “ความรู้ทั่วไป” ในภาษาพม่านี้ หากย้อนดูมโนทัศน์ความรู้ในวัฒนธรรมดั้งเดิมพม่า ย่อมพบว่าอธิบายถึงความรู้

¹ ในภาษาพม่า “เทศานตรพหุสูต” (ဒေသန္တရပုထူဝူဝ) มีความหมายว่า ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ๆ หนึ่ง เกิดจากการสนธิคำศัพท์จากภาษาบาลีคำว่า “เทศะ” (ဒေသ/พื้นที่), “อันตร” (အတ္ထ/ระหว่าง) และ “พหุสูต” (ပုထူဝူဝ/ความรู้รอบตัว) (Myanmar Language Commission, 2008)

ในทางโลกโลกียะเพียงเท่านั้น การยกระดับความรู้ทางโลกย์ขึ้นเป็นสารัตถะของงานวรรณกรรม เทียบกับชนบทการเขียนวรรณกรรมจาริตซึ่งมักแสดงความรู้ทางธรรมหรือความรู้แบบ “โลกุตรธรรม” เป็นส่วนใหญ่ จึงแสดงให้เห็นลักษณะการคลายความศักดิ์สิทธิ์ (desacralization) ของมโนทัศน์ต่อความรู้ทางธรรมอันศักดิ์สิทธิ์และจับต้องไม่ได้ และเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางวรรณกรรมให้กลายเป็นพื้นที่ของสามัญชน อันเป็นลักษณะเด่นของความเป็นสมัยใหม่ ทั้งยังแสดงให้เห็นสำนึกรู้ต่อโลก (planetary consciousness) ในลักษณะการเดียวกับที่ชาวตะวันตกตระหนักรู้ต่อโลกเช่นกัน

ทั้งนี้ เมื่อสำรวจการศึกษาวรรณกรรมการเดินทางในวงวรรณกรรมศึกษา พบว่าวรรณกรรมการเดินทางในฐานะประเภทวรรณกรรม (literary genre) เพิ่งได้รับความสนใจอย่างจริงจังในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โดยเฉพาะในการศึกษาตามแนวคิดหลังอาณานิคม ที่มองว่าลักษณะความเป็นลูกผสมพันธุ์ทาง (hybridity) ความเลื่อนไหล และการให้คุณค่าต่อผู้เขียนในฐานะองค์ประกอบ ล้วนเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงออก ซึ่งการต่อต้านการครอบงำทางอำนาจของจักรวรรดิ (Das & Youngs, 2019; Lindsay, 2016; Thompson, 2011) แม้ว่าตัวบทการเดินทางยุคอาณานิคมโดยส่วนใหญ่ มักเป็นการนำเสนอประสบการณ์ภายใต้วาทกรรมจักรวรรดินิยม แต่มารี หลุยส์ แพรดต์ แย้งว่าคนพื้นเมืองเองสามารถฉวยคว้าและรับเข้าซึ่งชุดความรู้และวิธีการของตะวันตกเพื่อสร้างบทสนทนาตอบโต้กับผู้ปกครองได้เช่นกัน โดยผ่านกระบวนการ “ผนวกรวมทางวัฒนธรรม” (transculturation) ดังมีงานเขียนประเภทชาติพันธุ์นิพนธ์ (autoethnography) โดยคนพื้นเมืองที่อาจนับเป็นวิธีการหนึ่งในการต่อต้านอำนาจครอบงำของจักรวรรดิได้ (Pratt, 1994)

ในกรณีการศึกษาวรรณกรรมการเดินทางไทยด้วยแนวคิดหลังอาณานิคมนั้น ธงชัย วินิจจะกูล อภิปรายเรื่องความเปลี่ยนแปลงในปฏิบัติการการเดินทางและการเขียนวรรณกรรมการเดินทางไทยต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ว่า เกิดจากมโนทัศน์และความต้องการผลิตความรู้ภูมิกายา (geo-body) หรือความรู้ที่เกี่ยวกับขอบเขตทางพื้นที่ในการก่อสร้างความเป็นชาติ ด้วยวิทยาการภูมิศาสตร์สมัยใหม่ของสยามในบริบทอาณานิคม (ธงชัย วินิจจะกูล, 2556) โดยธงชัยชี้ให้เห็นว่า ตัวบทการเดินทางของสยามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 แสดงลักษณะของงานเขียนประเภทชาติพันธุ์นิพนธ์ที่พยายามจัดระเบียบความรู้และความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในดินแดนสยามเพื่อก่อร่างสร้างรัฐสยามใหม่ (Winichakul, 2000) ความพยายามพินิจวรรณกรรมการเดินทางในฐานะพื้นที่ที่บันทึกและฉายภาพภาวะ “โลกสันนิวาส” หรือการปะทะสังสรรค์กันระหว่างชุดความรู้จาริตและชุดความรู้อื่น ๆ จากภายนอกนี้ ยังปรากฏอยู่ในงานศึกษาวรรณกรรมการเดินทางไทยผ่านบทพระราชนิพนธ์

ร้อยแก้วในรัชกาลที่ 5 โดยพรรณราย ชาญศิริณ ที่อธิบายภาวะสันนิบาตทางวัฒนธรรมนี้ ในผ่านตัวบทการเดินทาง (พรรณราย ชาญศิริณ, 2563) รวมถึงงานศึกษาเรื่อง “เยอแนล” หรือบันทึกการเดินทางร้อยแก้วในรัชกาลที่ 5 ที่พยายามอธิบายวิธีการประกอบสร้างตัวบทการเดินทางประเภท “เยอแนล” ในวรรณกรรมไทย ซึ่งเกิดจากการผสมผสานรูปแบบงานเขียนท้องถิ่นเข้ากับรูปแบบงานเขียนร้อยแก้วประเภทบันทึกการเดินทางจาก ตะวันตก อันแสดงลักษณะของการผนวกรวมทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน (วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์, 2562)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวรรณกรรมการเดินทางพม่า นั้น กลับพบว่ายังมีปรากฏ อยู่ค่อนข้างน้อย ในวงวิชาการพม่าศึกษาในตะวันตก งานศึกษาของ โอโรร์ ก็องดีเยร์ (Aurore Candier) ที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติต่อเวลาที่ปรากฏใน บันทึกประจำวัน ไปฝรั่งเศส (1875) ของกินหุ่่น มินจี คืองานเพียงชิ้นเดียวที่พยายามแสดงให้เห็นภาวะ การกลืนกลายทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการปะทะสังสรรค์ระหว่างชุดความรู้จารีตและ ชุดความรู้ใหม่ผ่านการเดินทาง (Candier, 2007) ทั้งนี้ แม้ว่าการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ วรรณกรรมการเดินทางพม่าจะมีอยู่ไม่น้อยท่ามกลางผู้ศึกษาชาวพม่า แต่การศึกษาส่วนใหญ่ ยังคงมุ่งเน้นที่ประเด็นของการรวบรวมตัวบท สื่ากการประพันธ์ และปริทรรศน์เนื้อหาของ ตัวบทการเดินทางที่แตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย (Thet Lwin, 1973; Ma Ma Myint, 2017) งานศึกษาเท่าที่ปรากฏจึงยังคงขาดการรวบรวมข้อมูลและอธิบายบริบทของการก่อร่าง สร้างรูปของงานเขียนประเภทวรรณกรรมการเดินทางในฐานะสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม

คำถามมีอยู่ว่า หากความเปลี่ยนแปลงในเชิงญาณทัศนะทางความรู้ (epistemological knowledge) ส่งผลโดยตรงต่อมุมมองและปฏิสัมพันธ์ของปัจเจก บุคคลต่อโลกแล้ว ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลกระทบอย่างไรต่อการผลิตวรรณกรรม การเดินทางพม่าและการก่อร่างสร้างรูปแบบใหม่ของงานเขียนประเภทวรรณกรรม การเดินทางพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า วรรณกรรม เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม (cultural artefact) ประเภทหนึ่ง บทความวิจัยเรื่องนี้ จึงมุ่งหวังว่าอาจช่วยฉายให้เห็นภาพบางส่วนของกระบวนการจัดการและต่อรอง ความรู้ในสังคมพม่าผ่านพื้นที่วรรณกรรมการเดินทางพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาบริบทการก่อร่างสร้างวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ ในฐานะ ประเภทวรรณกรรม (literary genre) ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และความสัมพันธ์กับ โมนทัศน์ความรู้

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตการศึกษา คือ ตัวยุทธวรรณกรรมการเดินทางพม่ายุคจารีตจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จำนวน 10 เรื่อง ได้แก่ 1) ศิลากาจาริกชินทิตาปาโมกซ์ (1992) 2) ตอลาของชินอุตตมะจ่อ (Uttama Gyaw, 1964) 3) ตอลาไปพระพุทธรบาททเวแสะร์กต่อ (Raṭṭhasara, 1957) 4) จาริกมหาโพธิ์ (Cheint, 1874) 5) บันทีกไปบังคลา (Shwe, 1830) 6) บันทีกประจำวันไปลอนดอน (Kinwun Min-gyi, 1872) 7) บันทีกประจำวันไปฝรั่งเศส (Kinwun Min-gyi, 1875) 8) บันทีกไปโปรตุเกส สเปน และอิตาลี (Cheint, 1877) 9) บันทีกไปออกซฟอร์ด (Theippan Maung Wa, 1934) และ 10) ห้าปีในโยทยา (Kyaw Li Sein, 1935) โดยอ้างอิงจากฐานข้อมูลวรรณกรรมการเดินทางพม่าของสำเปะยะมาน² (๑๖๐๖๖; Sarpay Beikman) (Htin, 1981; Kyaw U, 1981) งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความเปลี่ยนแปลงด้านมโนทัศน์ความรู้ในกลุ่มปัญญาชนพม่าช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และงานศึกษาด้านวรรณกรรมการเดินทางพม่า ทั้งในรูปแบบเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้อง

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยผู้วิจัยมุ่งศึกษาข้อมูลและทำการวิจัยเชิงเอกสาร จากนั้นจึงนำเสนอข้อมูล สรุปผลและอภิปรายผลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

แนวคิดทฤษฎีและกรอบแนวคิดการวิจัย

วรรณกรรมการเดินทางมักถูกจัดเป็นงานเขียนประเภทปริวรรนกรรม (paraliterature) ทั้งยังมักได้รับคำวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่ใช่ประเภทของวรรณกรรม (literary genre) เหตุด้วยลักษณะที่เลื่อนไหล กำกวม และมีขอบเขตที่กว้างขวางจนพราลีออน (Lindsay, 2016; Thompson, 2011) พอล ฟัสเซลล์ (Paul Fussell) มองว่า “หนังสือการเดินทาง” (travel books) เป็นงานเขียนร้อยแก้วที่ไม่ใช่เรื่องแต่ง นำเสนอเรื่องเล่าเกี่ยวกับการเดินทางผ่านมุมมองและเสียงเล่าแบบบุรุษที่ 1 และเป็นงานเขียนในกลุ่มบันทึก

² “สำเปะยะมาน” (๑๖๐๖๖; Sarpay Beikman) หรือ อติตสมาคมการแปลพม่า (Burmese Translation Society) เป็นหน่วยงานของรัฐที่ถูกจัดตั้งขึ้นในปี 1947 เพื่อแปลเอกสารและหนังสือสำคัญจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาพม่า รวมไปถึงการจัดพิมพ์หนังสือสำคัญ อาทิ สารานุกรมพม่า และการจัดตั้งรางวัลแห่งชาติทางวรรณกรรม “สมาคมนการแปลพม่า” เปลี่ยนชื่อเป็น “สำเปะยะมาน” ในปี 1963 และมีหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมงานด้านภาษาและวรรณกรรมพม่า โดยดำเนินงานภายใต้กระทรวงสารสนเทศ (Ministry of Information) จวบจนปัจจุบัน (Allot, 1981)

ความทรงจำที่คนเขียนได้พบเจอข้อมูลหรือเหตุการณ์อันห่างไกลจากความคุ้นเคยของตน ทั้งยังใช้วิธีการเล่าที่แสวงหาแหล่งอ้างอิงความถูกต้องทางข้อมูลในความเป็นจริงอยู่ตลอดเวลา (Fussell, 1980)

ในขณะที่คาร์ล ทอมป์สัน (Carl Thompson) กลับเห็นว่า แม้ว่าสาระสำคัญของวรรณกรรมการเดินทางจะเป็นการเล่าประสบการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการออกไปพบปะ “คนอื่น” ในฐานะองค์ประธานของเรื่องเล่า แต่วรรณกรรมการเดินทางควรมีขอบเขตในการพิจารณาที่กว้างขวางกว่านั้น โดยเฉพาะเมื่อเรื่องเล่า การเดินทาง (travel narrative) ของตะวันตก ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ตัวบทการเดินทาง (travel text) มากขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กล่าวโดยเฉพาะคือ งานเขียนบางชิ้นนำเสนอการเดินทางในจินตนาการราวกับเป็นบันทึกการเดินทางจริง ก่อให้เกิดการตั้งคำถามต่อ “ความจริงแท้” (veracity) ของเรื่องเล่าในตัวบทการเดินทาง โดยเฉพาะในวรรณกรรมการเดินทางหลังอาณานิคมที่มักตั้งคำถามต่อประเด็น “เรื่องจริง”/“เรื่องแต่ง” อยู่เสมอ เพื่อ “ทบทวน สอบถาม ระหว่างจินตนาการ เหตุผล และความรับผิดชอบในเชิงศีลธรรมของปัจเจกบุคคลต่อโลก” ทอมป์สันยังชี้ว่า “ความจริง” ที่ปรากฏในตัวบทการเดินทางเป็นเพียงวรรณศิลป์ประเภทหนึ่ง ผู้อ่านจึงควรตระหนักรู้กันว่าตัวบทการเดินทางนั้นเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมและไม่ควรอ่านด้วยสายตาไร้เดียงสาแต่เพียงอย่างเดียว (Thompson, 2011) กระนั้นเอง ตัวบทการเดินทางที่ดูย้อนแย้งในตนเองเช่นนี้ กลับเป็นที่สนใจในการศึกษาตามแนวคิดหลังอาณานิคมและเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการศึกษาประเด็นอัตลักษณ์และความเป็นอื่นทางวัฒนธรรม

ท่ามกลางแนวคิดหลังอาณานิคม (postcolonialism) ที่มุ่งศึกษาผลกระทบของลัทธิอาณานิคมต่อสังคมวัฒนธรรมพื้นถิ่นในกลุ่มประเทศที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจอาณานิคม นั้น แนวคิดสำคัญอีกประการที่งานวิจัยชิ้นนี้ใช้เป็นกรอบใหญ่ในการศึกษาวิเคราะห์ คือแนวคิดเรื่องการผนวกรวมทางวัฒนธรรม (transculturation) โดย มารี หลุยส์ แพรตต์ ในหนังสือ *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (1994) แพรตต์ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจและชายขอบ (periphery) ในพื้นที่อาณานิคมว่า เป็นกระบวนการรับเข้าซึ่งวัฒนธรรมอื่นที่มีอำนาจเหนือกว่า แล้วเกิดการผนวกรวมทางวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา โดยมีได้มุ่งเน้นการแบ่งแยกหรือกีดกัน ทั้งนี้ แพรตต์เรียกพื้นที่ทางสังคมที่มีการปะทะสังสรรค์กันภายในอาณานิคมระหว่างผู้คนที่มาจากพื้นที่และประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน ภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ว่า “พื้นที่ประชิด” (zone of contact) (Pratt, 1994) หนึ่งในสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมอันเกิดจากการผนวกรวมทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ประชิดในบริบทอาณานิคม

ที่แพร่ตติใช้ในการอธิบาย คือ ตัวบทแบบอัตชาติพันธุ์นิพนธ์ (autoethnography) ที่คนพื้นเมืองใช้ในการสนทนาโต้ตอบเจ้าอาณานิคม ผ่านการฉายรับเอาวิธีการและถ้อยคำสำนวนของผู้ปกครองมาใช้ เพื่อนำเสนอภาพของตนเองด้วยความตระหนักรู้ของคนพื้นเมือง

บทความวิจัยนี้ จึงมุ่งอธิบายลักษณะการก่อร่างสร้างรูปแบบวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ โดยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์ความรู้ในกลุ่มปัญญาชนและชนชั้นนำพม่าในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 กับพัฒนาการของวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่องการผนวกรวมทางวัฒนธรรม (transculturation) ของมารี หลุยส์ แพรตต์เพื่อศึกษางานวรรณกรรมการเดินทางพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในฐานะสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม (cultural artefact) ซึ่งเกิดขึ้นบนพื้นที่ประชิด (contact zone) กล่าวคือ สังคมพม่าในบริบทอาณานิคมที่รับเข้ามาโน้มน้าวจิตใจแบบใหม่จากเจ้าอาณานิคม เพื่อประกอบสร้างวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ โดยใช้แนวคิด “วรรณกรรมการเดินทาง” ของ คาร์ล ทอมป์สัน ในการจำแนกและสังเกตลักษณะความเป็นสมัยใหม่ในวรรณกรรมการเดินทางพม่า

ข้อตกลงเบื้องต้น

สำนวนแปลตัวบทวรรณกรรมประกอบบทความนี้ทั้งหมดเป็นสำนวนแปลจากพม่าเป็นภาษาไทยโดยผู้วิจัย เว้นแต่จะมีการระบุเป็นอย่างอื่น

การทับศัพท์แบบถอดอักษรจากภาษาพม่าเป็นภาษาไทยในบทความชิ้นนี้เทียบเคียงจากหลักเกณฑ์การทับศัพท์ภาษาพม่าเป็นภาษาไทยที่กำหนดโดยสำนักงานราชบัณฑิตยสภา โดยดัดแปลงวรรณยุกต์และสระบางส่วนให้ใกล้เคียงกับการออกเสียงในภาษาพม่า แต่ยังคงยึดรูปเขียนที่นิยมใช้และเป็นที่ยุติกันอย่างแพร่หลายสำหรับชื่อบุคคลและสถานที่ที่เป็นที่ยุติกันโดยทั่วไป

ความเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์ความรู้ในสถานการณ์อาณานิคม

คำศัพท์ในภาษาพม่าที่แสดงนัยถึง “ความรู้” นั้นมีอยู่หลายคำ แต่คำหลักที่นิยมใช้กันคือ คำว่า “ปัญญา” (ပညာ) ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีคำว่า panña ประกอบอยู่ คำว่า “ปัญญา” (ပညာ) ในภาษาพม่า มีความหมายว่า “ความสามารถหรือความรู้ที่สามารถแยกแยะวิเคราะห์ได้/ ความรู้ ความเชี่ยวชาญ” ทั้งในนัยของปัญญาญาณและความเชี่ยวชาญเชิงทักษะ (Myanmar Language Commission, 2008) นอกจากคำว่า “ปัญญา” แล้ว ยังพบคำว่า “พหูสูต” (ဗဟုသုတ) (ไทย: พหูสูต) ซึ่งมีความหมายในภาษาพม่าว่า “ประสบการณ์ความรู้รอบ” (Myanmar Language Commission, 2008) โดยนัย

ทางพุทธศาสนา “พหุสูต” หมายถึงความรู้ที่เราได้รับเข้ามา แต่ยังถือเป็นความรู้ของ “คนอื่น” อยู่ และเป็นแหล่งความรู้พื้นฐานของ “สัมมาทิฐิ” อันจะนำไปสู่ “ปัญญา” (พระพรหมคุณาภรณ์, 2564) นัยของ “ปัญญา” และ “พหุสูต” ในภาษาพม่า จึงแสดงลักษณะความตื่นลึกทางธรรมที่แตกต่างกันคนละระดับ ทั้งยังแฝงฝังความหมายทางศาสนาอยู่อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ ความหมายของความรู้ในเชิงสังคมและวัฒนธรรมพม่าจึงมีอาจแยกขาดออกจากความหมายทางสังคมและวัฒนธรรมไปได้

ในขอบความรู้ตามคติพุทธ ปัญญายังสามารถแบ่งออกได้หลายระดับชั้น สถานหนึ่ง มี “โลกตรปัญญา” (လောကုတ္တရုပ္ပာ) อันหมายถึงความรู้ทางธรรมที่จะนำมนุษย์ไปสู่นิพพาน ความจริงอันสัมบูรณ์ เทียงแท้แน่นอน และอยู่เหนือ “โลกียปัญญา” (လောကိယုပ္ပာ) อันหมายถึงความรู้ทางโลกย์ ซึ่งเป็นความรู้ที่แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา จึงมีสถานะต่ำกว่าความรู้ทางธรรมอีกสถานหนึ่ง (ทวิศักดิ์ เผือกสม, 2561) ด้วยเหตุนี้ ในระบบการศึกษาพุทธศาสนาของสังคมพม่าจารีตให้คุณค่าแก่ “โลกตรปัญญา” เป็นจุดหมายปลายทาง “โลกียปัญญา” จึงไม่ใช่จุดมุ่งหมายสำคัญในการศึกษาหาความรู้ กระนั้นเองแม้ว่าโลกียปัญญาจะมีสถานะต่ำกว่าโลกตรปัญญาในมนทัศน์เดิมของชาวพม่า แต่ความรู้ทั้งสองกลับมิได้แยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง ตัวอย่างเช่น ในการศึกษาพระบวดีคามวาสีนับแต่ยุคปิณยะ (ค.ศ. 1313-1365) ท่ามกลางวรรณกรรมพุทธศาสนาจำนวนมาก ยังปรากฏคัมภีร์สอนวิชาเลี้ยงชีพ เช่น วิชาโหราศาสตร์ วิชาคำนวณ วิชาแพทย์ หรือแม้แต่คัมภีร์ *โลกนิตติ* ที่แปลจากภาษาบาลี เพื่อใช้ชี้แนะแนวทางการใช้ชีวิตฆราวาส เหตุด้วยวิชาทางโลกย์เหล่านี้ช่วยสนับสนุนการมีชีวิตที่ดีในโลกวัตถุและไม่ถือเป็นอุปสรรคต่อการตื่นรู้ทางธรรมแต่อย่างใด (Zar Ni, 1998)

ความเปลี่ยนแปลงด้านภูมิทัศน์ทางปัญญาในสังคมจารีตพม่าเกิดความเคลื่อนไหวสำคัญในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในรัชสมัยของพระเจ้าปดุง (ค.ศ. 1784-1819) เมื่อราชสำนักอังวะขยายพื้นที่อำนาจการปกครองด้วยการผนวกรวมอาณาจักรใกล้เคียงเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่า กอรปกับการอุปถัมภ์สนับสนุนกลุ่มสงฆ์จากที่ราบลุ่มแม่น้ำชิน-ควินตอนล่างให้เข้ามามีบทบาทในราชสำนักอังวะโดยพระเจ้าปดุง ซึ่งนำไปสู่การปฏิรูปการศึกษาของสงฆ์และการสถาปนาชุดความรู้ใหม่จากอินเดียผ่านตัวบทศักดิ์สิทธิ์ทั้งในภาษาบาลีและสันสกฤต รวมถึงการประยุกต์พิธีกรรมทางพราหมณ์ อันจัดเป็นความรู้ทางโลกย์ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่ราชวงศ์คองบอง ไมเคิล ชาร์นีย์ (Michael Charney) อธิบายว่าเหตุการณ์เหล่านี้ส่งผลให้เกิดการปะทะสังสนธ์ระหว่างความรู้ทางวัฒนธรรมจากภายนอกและวัฒนธรรมพื้นถิ่นที่นำไปสู่การกลืนกลายทางวัฒนธรรม (cultural assimilation) ครั้งสำคัญที่เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และสร้างมาตรฐานความรู้ใหม่ในการนำเสนอภาพองค์ความรู้พื้นถิ่นของราชสำนักพม่า (Charney, 2009)

ชาเรนียยังเสนอต่อไปว่า การกลืนกลายทางวัฒนธรรมข้างต้นมิได้ก่อให้เกิดการพลิกคว่ำทางโลกทัศน์ความรู้ในวัฒนธรรมจารีต แต่การเผชิญหน้ากับชาติตะวันตกตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 กลับส่งผลให้เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างชุดความรู้ที่ตั้งอยู่บนคนละระนาบฐานคิดทางสังคมและทางปัญญา ด้วยชุดความรู้จารีตพม่าเป็นชุดความรู้บนคติธรรมแบบพุทธ ในขณะที่ชุดความรู้ของตะวันตกเป็นชุดความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานวิธีคิดแบบประจักษ์นิยม (empirical knowledge) ในลักษณะการเดียวกันกับการวิวาทะระหว่างชุดความรู้จารีตและชุดความรู้อาณานิคมในสังคมสยามในห้วงเวลาเดียวกัน ในกรณีของสยามนั้น ทวีศักดิ์ เผือกสม เสนอว่าชนชั้นนำสยามเลือกใช้วิธีการจัดระเบียบชุดความรู้ของตะวันตกเป็นชุดความรู้ทางโลกย์และเลือกเรียนรู้ผสมผสานกลืนกลายชุดความรู้นี้ แต่กลับปฏิเสธชุดความรู้ทางศาสนาจากตะวันตก เพื่อรักษา “ตัวตน” โดยใช้ชุดความรู้ทางธรรมในวัฒนธรรมจารีตเข้าต่อรองในการสร้าง “ตัวตน” ที่ทันสมัย (ทวีศักดิ์ เผือกสม, 2561)

ในกรณีของพม่านั้น อาจกล่าวได้ว่า การรับเข้า ต่อรองและกลืนกลายชุดความรู้ใหม่จากตะวันตก เกิดขึ้นในสองห้วงเวลาสำคัญ โดยระยะแรกนั้นเกิดขึ้นหลังจากการปราบชัยของราชสำนักอังวะในสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 1 ในปี 1826 ซึ่งถือเป็นการเปิดประตูบานใหม่ให้แก่ปัญญาชนและชนชั้นนำพม่าในการเข้าไปสัมผัสสัมพันธ์ชุดความรู้ใหม่จากตะวันตก หนึ่งในตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ การนำเข้าสารานุกรม *The Cyclopaedia or Universal Dictionary of Arts, Sciences and Literatures* (1799) โดย Abraham Rees และ *Encyclopedia Britannica* เข้าสู่ราชสำนักอังวะแห่งพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าชายมกร (မက္ခရာမင်းသားကြီး; Magara Prince) (ค.ศ.1791-1848) ที่ทรงสนพระทัยสารานุกรมดังกล่าวอย่างยิ่ง จึงได้ทรงแปลพจนานุกรมฉบับภาษาอังกฤษ-พม่า *A Dictionary, English and Burmese* (1841) จากต้นฉบับของ Dr. Jonathan Price โดยแปลร่วมกับ Charles Lane นับเป็นพจนานุกรมภาษาอังกฤษ-พม่าเล่มแรกในประวัติศาสตร์ จากนั้นจึงทรงนำไปประกอบการแปลบทความจากสารานุกรมเรื่อง “สุริยุปราคา” และ “ลูกเห็บ” ซึ่งแสดงข้อมูลความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์เป็นภาษาพม่า เหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นความตระหนักถึงความจำเป็นในการถ่ายทอดชุดความรู้ใหม่จากภายนอกสู่สังคมพม่า ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำพม่าในทศวรรษที่ 1830 เริ่มแสวงหาวิธีการเข้าถึงความรู้ใหม่ในลักษณะที่ลึกซึ้งไปสู่ระดับการทำความเข้าใจ มากกว่าเพียงแค่การรับรู้ในระดับผิวเผิน (Charney, 2009) นัยของชุดความรู้แบบตะวันตกจากสารานุกรมข้างต้น ถูกมองว่าเป็นความรู้ทั่วไป (general knowledge) ที่ควรค่าแก่การศึกษา โดยสังเกตได้จากการเลือกใช้คำศัพท์ว่า

“ความรู้ (ทั่วไป)” หรือ “พหุสูต” ในภาษาพม่า (ဗဟုသုတ) ในคำนำของพจนานุกรมฉบับดังกล่าว อันแสดงให้เห็นวิธีการที่ปัญญาชนและราชสำนักพม่าจัดวางชุดความรู้ของตะวันตกไว้ในกลุ่มชุดความรู้รอง

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมอีกสิ่งหนึ่งที่มาพร้อมกับชาวตะวันตก และมีบทบาทอย่างมากในการเผยแพร่ พัฒนา และผนวกรวมชุดความรู้สมัยใหม่สู่สังคมพม่า คือ เทคโนโลยีการพิมพ์ที่เข้ามาในประเทศพม่านั้นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1830 การขยายตัวอย่างรวดเร็วของสำนักพิมพ์ทำให้เกิดการแพร่กระจายข่าวสารและข้อมูลจำนวนมาก โดยเฉพาะข่าวสารทางเศรษฐกิจในเครือข่ายอาณานิคม ทั้งในภาษาอังกฤษและภาษาพม่า ทั้งยังเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงข่าวสารและข้อมูลความรู้ได้ง่ายขึ้น ดังจะสังเกตได้จากสถิติของการตีพิมพ์นิตยสาร วารสารและหนังสือพิมพ์ราคาต่ำจำนวนมากกว่า 40 หัวบทยุคก่อนจำนวนกว่า 600 เรื่อง รวมถึงวรรณกรรมเรื่องอ่านเล่นที่ไม่ใช่วรรณกรรมศาสนา ในต้นทศวรรษที่ 1920 (Khin Min (Danubyu), 2004a; Win Pe, 2009) ปรากฏการณ์เหล่านี้ช่วยให้เห็นความเติบโตและตื่นตัวอย่างคึกคักในแวดวงสื่อสิ่งพิมพ์ การพัฒนาของวิทยาการสื่อสิ่งพิมพ์ไม่เพียงแต่จะช่วยส่งเสริมการผลิตวรรณกรรมและพฤติกรรมการอ่านในหมู่สาธารณชน แต่ยังเป็นปัจจัยเสริมให้อัตราการรู้หนังสือของชาวพม่าที่แม้เดิมทีจะเข้มแข็งอยู่แล้วในระบบการศึกษาแบบจารีต ยิ่งเติบโตไปในวงกว้างคู่ขนานไปกับการศึกษาแบบอาณานิคมอีกด้วย (Boshier, 2018) กล่าวได้ว่า เทคโนโลยีการพิมพ์จึงมีบทบาทสำคัญอย่างมากในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ต่อการพัฒนาพื้นที่เผยแพร่ความรู้ทั้งในกลุ่มปัญญาชนพม่าท้องถิ่นและประชาชนทั่วไป

จุดเปลี่ยนครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งที่เพิ่มปัจจัยการขยายตัวของมโนทัศน์ความรู้แบบสมัยใหม่นั้น คือ ความพ่ายแพ้ของราชสำนักพม่าในสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 2 ในปี 1853 การเสียพื้นที่พม่าตอนล่างทั้งหมดในครั้งนี้ ไม่เพียงแต่จะทำให้ชนชั้นนำและปัญญาชนของพม่าเกิดสำนึกรู้ต่อความเปลี่ยนแปลงของ “เทศะ” ในระเบียบโลกที่ศูนย์กลางจักรวาลในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไม่ใช่อาณาจักรพม่าตามจักรวาลวิทยาแบบจารีตอีกต่อไป ดังสังเกตได้จากการนำเสนอภาพอาณาจักรพม่า (မြန်မာပြည်; Myanma Pran) ในคัมภีร์ *ศาสนวงค์* (1861) ที่อาณาจักรพม่าถูกแยกออกเป็นพื้นที่อาณาจักรตอนบนและพม่าตอนล่าง เนื่องด้วยเหตุจากการล่าอาณานิคมในบริบทร่วมสมัย (Aung-Thwin, 2008) แต่ความปราชัยในครั้งนั้น ยังเป็นเหตุให้เจ้าอาณานิคมเข้ามาวางรากฐานโครงสร้างสังคมอาณานิคมในพื้นที่พม่าตอนล่าง รวมถึงการวางรากฐานการศึกษาแบบอาณานิคมเพื่อผลิตบุคลากรพื้นเมืองที่สามารถขับเคลื่อนระบบข้าราชการอาณานิคมและรับใช้เศรษฐกิจแบบอาณานิคมต่อไปได้ในระบบการศึกษาแบบจารีตพม่าเดิมนั้น วัดเป็นศูนย์กลาง

การเรียนรู้ทั้งโลกุตรธรรมและโลกียธรรม แต่ข้าราชการนักปกครองในรัฐบาลอาณานิคมได้จัดให้มีการก่อตั้งโรงเรียนฆราวาส (lay school) ที่เรียกว่า “โรงเรียนแห่งชาติ” (အမျိုးသားကျောင်း) หรือเรียกอีกอย่างว่า “โรงเรียนโลกธาตุ” (လောကဓာတ်ကျောင်း) เพื่อแยกการศึกษาออกจากศาสนา (ธนภาพ เดชพาวุฒิกุล, 2559) โดยได้กำหนดชุดเนื้อหา “ความรู้” ในหลักสูตร เช่น ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และภูมิศาสตร์ ตามระบบการศึกษาแบบตะวันตกที่มุ่งหน้าสู่การผลิตในระบบอุตสาหกรรม (Zar Ni, 1998)

ภายหลังชัยชนะของอังกฤษเหนือราชสำนักพม่าในปี 1885 รัฐบาลอาณานิคมเข้ามามีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมพม่าอย่างเต็มรูปแบบ ระบบการศึกษาแบบอาณานิคมที่มุ่งเน้นพัฒนาคณะด้วยระบบเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ ยังได้ขยายไปสู่การจัดตั้งองค์กรฆราวาสหลายองค์กรที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการส่งเสริมการเรียนรู้แบบตะวันตกและจัดสร้างองค์ความรู้ด้านพม่าศึกษา ยกตัวอย่างเช่น ยูวพุทธิกสมาคม (Young Buddhist Men’s Association) ในปี 1906 และสมาคมพม่าศึกษา (The Burma Research Society) ในทศวรรษที่ 1920 องค์กรเหล่านี้ล้วนเปิดพื้นที่ในการกลืนกลายชุดความรู้จากตะวันตก และพัฒนาองค์ความรู้พื้นถิ่นด้วยเครื่องมือและวิธีคิดแบบเหตุผลนิยมจากตะวันตก เป็นชุดความรู้ทางเลือกอีกชุดหนึ่งที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในเทศะแบบโลกใหม่ที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พื้นที่ซึ่งสมาคมพม่าศึกษาและวารสารพม่าศึกษา (Journal of Burma Research Society) ได้เปิดให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างเท่าเทียมระหว่างผู้คนหลากหลายเชื้อชาติและสังกัด โดยไม่แบ่งแยกฝักฝ่ายระหว่างเจ้าอาณานิคมและผู้อยู่ภายใต้อาณานิคม (Schober, 2007; Boshier, 2018)

ดังนั้นแล้ว เราอาจสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์ความรู้ในกลุ่มปัญญาชนและชนชั้นนำพม่านั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการการรับเข้า ต่อรองคัดเลือก และกลืนกลายทางวัฒนธรรมจากองค์ประกอบทางวัฒนธรรมภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตกส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงจากมโนทัศน์ความรู้แบบจารีตตามคติพุทธมาสู่มโนทัศน์ความรู้แบบสมัยใหม่ที่สมทานแนวคิดตามหลักเหตุผลนิยมและความรู้เชิงประจักษ์ อันส่งผลโดยตรงต่อการผลิตวรรณกรรมการเดินทางพม่าในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

มุ่งสู่ความรู้ใน “ระหว่าง”: การเขียนวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่

การเผชิญหน้ากับตะวันตกในตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 และการตกเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิบริติช-อินเดียส่งผลสันเสทือนรุนแรงอย่างยิ่งต่อโครงสร้างทางสังคมและโลกทัศน์ของชาวพม่าในภาพรวม ศูนย์กลางของจักรวาลหันเหจากชมพูทวีป

ไปสู่จักรวรรดิอังกฤษ/ยุโรปที่กลายมาเป็นศูนย์กลางทางอำนาจและบรรทัดฐานใหม่ของความเจริญทางวัฒนธรรม ธงชัย วินิจจะกุล เรียกสิ่งนี้ว่า “สำนึกอย่างใหม่ต่อพื้นพิภพ” (new planetary consciousness) ตามข้อเสนอของมารี หลุยส์ แพรดต์ “สำนึกทางกาลและเทศะใหม่” นี้มิได้เป็นปรากฏการณ์เฉพาะประเทศพม่า แต่ธงชัยยังหมายรวมถึงสยามและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้เผชิญสถานการณ์อาณานิคมเช่นเดียวกัน (Winichakul, 2000)

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้น เราเห็นแล้วว่าวามโนทัศน์ทางความรู้ของกลุ่มปัญญาชนและชนชั้นนำพม่าเปลี่ยนแปลงไปตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ คือ ปฏิบัติการการเดินทาง (travel practices) ในอดีตการเดินทางเป็นเรื่องที่ยากลำบากจึงมักจำกัดอยู่เฉพาะจุดประสงค์ ทั้งยังจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มชนชั้นนำเป็นสำคัญ เช่น การจาริกแสวงบุญ การค้า การเมือง และการศึกสงคราม ดังจะสังเกตได้จากตัวบทการเดินทางในยุคจารีตที่ตกทอดหลงเหลือมาจนปัจจุบัน

ในชนบทการเขียนวรรณกรรมพม่าจารีตนั้น ปรากฏเรื่องเล่าการเดินทาง (travel narratives) เช่นเดียวกับวรรณกรรมจารีตในวัฒนธรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นนิทาน บทเพลง ตำนาน หรือบทกวีที่เล่าเรื่องการเดินทางของตัวละคร แต่ไม่มีงานเขียนประเภทใดที่เจาะจงใช้บันทึกหรือเล่าเรื่องการเดินทางโดยเฉพาะ แม้ความตระหนักรู้และความพยายามก่อร่างสร้างรูปแบบงานเขียนประเภท “วรรณกรรมการเดินทาง” จะปรากฏขึ้นชัดเจนในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เมื่อเต้ปะน หม่าวาร์ ะได้เขียนบทความเรื่อง “วรรณกรรมการเดินทาง” เพื่อนิยามและเสนอรูปแบบการเขียนวรรณกรรมการเดินทางเป็นครั้งแรกในปี 1929 แต่การจัดระเบียบความรู้เพื่ออธิบายและกำหนดจำแนกประเภทวรรณกรรม “วรรณกรรมการเดินทาง” อย่างจริงจังนั้น กลับเกิดขึ้นในปี 1979 เมื่อ “สาเปเบ้ฆะมาน” (စာပေဗိမာန်; Sarpay Beikman) ได้จัดประชุมวิชาการด้านวรรณกรรมในหัวข้อ “วรรณกรรมการเดินทาง” (ဝတ္ထုသွားစာပေ) ขึ้นเป็นครั้งแรก โดยนักวิชาการพม่าด้านวรรณกรรมหลายท่านได้พยายามเสนอนิยามขอบเขต จำแนกลักษณะ และจัดระเบียบตัวบทเรื่องเล่าการเดินทางของพม่าให้ใกล้เคียงกับการนิยามและจำแนกประเภทของวรรณกรรมการเดินทางสากล

ในการประชุมดังกล่าว หม่าวาร์ ถิ่น (မောင်ထင်) นิยามตัวบทวรรณกรรมจารีตพม่าว่าเป็น “งานเขียนที่เขียนเล่าเรื่องการเดินทาง ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางของตนเองก็ดี หรือการเดินทางของผู้อื่นก็ดี เป็นข้อเขียนที่ทำให้เพิ่มพูนความรู้รอบตัวและประสบการณ์ อาจเป็นได้ทั้งบันทึกทางประวัติศาสตร์และวรรณกรรม” (Htin, 1981) กล่าวได้ว่าคำนิยามนี้ใกล้เคียงกับคำนิยามแบบกว้างของทอมป์สันที่เสนอว่า งานเขียนการเดินทาง

นับเป็นการบันทึกหรือผลผลิตจากการพบปะสังสรรค์และเป็นผลลัพธ์จากการต่อรอง
เจรจาระหว่าง “ตัวตน” และ “คนอื่น” (Thompson, 2011) โดยเฉพาะในประเด็นที่
ตัวบทการเดินทางถูกพิจารณาให้เป็นงานเขียนที่เกิดขึ้นจากการเดินทาง โดยหม่าว่จี้ ถิ่น
เลือกจำแนกประเภทวรรณกรรมการเดินทางยุคจารีตไว้ตามลักษณะของการเดินทาง
ที่เกิดขึ้นในตัวบท เช่น งานเขียนด้านการเมืองและความสัมพันธ์ทางการทูต งานเขียน
ด้านศาสนาและงานเขียนชมธรรมชาติ เป็นต้น

ทั้งนี้ หนึ่งในตัวบทวรรณกรรมการเดินทางพม่าจารีตที่นักวรรณกรรมพม่า
อ้างว่า เก่าแก่ที่สุด (Htin, 1981; Khin Min (Danubyu), 2014b) เท่าที่มีหลักฐานยืนยัน
ในปัจจุบัน ได้แก่ *ศิลาจารึกชินทิสปาโมกข์* (1285) ซึ่งเป็นจารีกร้อยแก้วยุคพุกามที่เล่า
การเดินทางของสมณราชทูตนามว่า ทิสปาโมกข์ ผู้อัญเชิญราชสาส์นทองคำไปยังเมือง
แต่ตู (กรุงปักกิ่ง) ราชสำนักจีน ในรัชสมัยของพระเจ้านรสีหปติ (ค.ศ. 1238-1287) เมื่อครั้ง
กองทัพมองโกลเข้ามารุกรานถึงอาณาจักรพุกาม (Po, 1992) อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของ
จารีกดังกล่าวไม่ได้เล่าถึงการเดินทางโดยตัวมันเอง แต่นำเสนอบทสนทนาการต่อรองเจรจา
ระหว่างสมณทูตและพระเจ้ากรุงจีน ดังความว่า

*ตั้งเช่นพระองค์ผู้บำรุงอุทยาน จรดน้ำแลปล่อยให้หมาไม่
เคิบโต เมื่อไม่ออกผล จึงได้กินผล ตั้งพระองค์ผู้บำรุงอุทยาน โปรดรดน้ำ
อุทยานนามดัมปทีป (พุกาม) ที่แม้ยังเล็กจ้อย แต่รุ่งเรืองยิ่งในพระศาสนา*
(Dithapamak-hka, 1992, p. 100)

โดยกล่าวได้ว่า จารึกชิ้นนี้เป็นงานเขียนชิ้นแรกสุดของพม่าที่แสดงภาพ
การพบปะกับ “คนอื่น” ทางวัฒนธรรมและการต่อรองทางอำนาจในการปกครองโดยนัย

ในกลุ่มวรรณกรรมการเดินทางพม่าจารีตนั้น ยังมีงานประพันธ์ร้อยกรองที่
คล้ายคลึงกับวรรณคดีนิราศไทยที่มีขนบในการเล่าเรื่องการเดินทางในป่า นามว่า “ตอลา”
(တောလား; tawla) ที่เริ่มปรากฏมาตั้งแต่ยุคอังวะ (1365-1555) และ “ยะดู”³ (ရုတု; yadu)
โดยขนบของงานเขียนทั้งสองประเภทนี้ ไม่เพียงแต่จะบรรยายสภาพแวดล้อม พิષัพรรณ
บรรยากาศ ฤดูกาลของสถานที่ต่าง ๆ ในระหว่างการเดินทาง แต่ยังใช้บรรยายถึง
อารมณ์รักและอาลัยอาวรณ์คนรัก และในบางกรณีก็ใช้ในการเปรียบเทียบกับสังขาร

³ “ยะดู” มาจากรูปเขียนคำว่า “ရုတု” (Ratu) (ไทย: ฤดู) แม่ หม่าว่จี้ ดิน (1958;2004) อธิบายว่ามาจากรากศัพท์ภาษา
สันสกฤต “รุตู” (Ritu) ทั้งนี้ มนัส จิตเกษม (1972) ตั้งข้อสังเกตต่อ *โคลงทวารทศมาส* ว่า มีความคล้ายคลึงวรรณคดี
สันสกฤต Rtusamharan (the Cycle of Seasons) ของกาลิทาส ที่มีลักษณะที่เล่าความทุกข์ในการพลัดพรากจากความรัก
โดยเปรียบเทียบกับฤดูกาล ในกรณีนี้อาจช่วยอธิบายถึงความคล้ายคลึงที่พบในยะดูของพม่าว่าอาจได้รับอิทธิพลจาก
วรรณคดีสันสกฤตเช่นกัน

ในเชิงโลกุตรด้วยเช่นกัน (Pe Maung Tin, 2004;1958) ทั้งนี้ ในทำนองเดียวกับที่พบในวรรณคดีนิราศไทย เรื่องเล่าการเดินทางที่พบในคำประพันธ์กลุ่มนี้ ยังมีเรื่องเล่าการเดินทางที่ไม่ใช่การเดินทางที่เกิดขึ้นจริง แต่เป็นการเดินทางในจินตนาการของกวี เพื่อแสดงชั้นเชิงโวหารกวี อาทิ ตอลาของชินอุตตมะจ้อ (ရှင်ဥတ္တမကျော်; Shin Uttama Gyaw) ที่เล่าการเดินทางกลับกรุงกบิลพัสดุ์ของพระพุทธเจ้าเมื่อคราวเดินทางไปแสดงธรรมโปรดบุพการี ดังตัวอย่างว่า

จากสุวรรณหงส์เห่ามัจฉาแลกุ้งทองต่างผุดว่ายขึ้นกลาง
กระแสนชล คล้ายบัมคมมัสการพระไตรโลกา...แลเทวดายักษ์ทั้งหลายล้วน
นอบน้อมบังคมกราบไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างครั้นเครงยินดี ด้วยศรัทธา
จิตบริสุทธิ์

(Uttamagyaw, 1964, p. 9)

ตัวอย่างข้างต้นแสดงการพรรณนาของฉากและบรรยากาศผ่านปรากฏการณ์มหัศจรรย์อันเกิดแต่พระบารมีในสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กระนั้นเอง แม้พูดถึงการเดินทางของพระองค์ แต่สาระัตถะของการเล่านั้นก็กลับมิใช่ประสบการณ์การเดินทาง หากเป็นการใช้บุคลาธิษฐานกล่าวถึงธรรมชาติ เพื่อแสดงอัจฉริยภาพทางภาษาของกวีไปพร้อมกับการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางศาสนา

นอกจากนี้ ในกลุ่มงานเขียนที่หม่าวจิง ถิ่น จัดให้เป็นงานเขียนทางการทูต ยังมีจดหมายเหตุการเดินทางเรื่อง *บันทึกไปบังคลา* (ဘင်္ဂလားစာတမ်း) (1830) ซึ่งเป็นบันทึกการเดินทางของคณะราชทูตที่ได้รับมอบหมายจากพระเจ้าปดุง ให้เดินทางไปพบคณะผู้สำเร็จราชการอังกฤษ ณ เมืองกัลกัตตา ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาอันตะโบ (Yandabo Treatise) ที่ลงนามร่วมกันทั้งสองฝ่ายภายหลังสงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 1 ในปี 1826 โดยคณะราชทูตนี้มีราชทูตอะเยปั้ง มินจี มหาสิธุ อุ ชเว (အေးပိုင်မင်းကြီး မဟာစည်သူ ဦးရွှ်; Ayei paing Min-gyi Maha Sithu U Shwe) เป็นผู้นำคณะ ทั้งนี้ *บันทึกไปบังคลา* เป็นงานเขียนร้อยแก้วช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในกลุ่มงานเขียนประเภท “บันทึกรายงานเหตุการณ์” (အစီရင်ခံစာ) ที่ใช้ในการบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ในราชสำนักมาแต่เดิม โดยลักษณะเด่น คือ การเขียนบันทึกเหตุการณ์ตามลำดับวัน และเน้นแสดงข้อมูลที่ควรทราบในกิจการราชการเป็นสำคัญ สังเกตได้ว่า แม้เนื้อหาจะเป็นการเล่าด้วยวิธีการบรรยายเหตุการณ์หรือกิจกรรมระหว่างการเดินทาง คล้ายคลึงกับวรรณกรรมการเดินทางสมัยใหม่ในลักษณะที่วางการเดินทางเป็นองค์ประธานของเรื่องเล่า แต่นั่นเป็นเพราะการบรรยายเหตุการณ์และกิจกรรมระหว่างการเดินทางนั้น ก็เป็นลักษณะ

พื้นฐานของงานเขียนประเภทบันทึกราชการเช่นกัน กอรปกับจุดประสงค์ในการเขียนรวมถึงกลุ่มผู้รับสารล้วนมีเป้าประสงค์เฉพาะกลุ่ม กล่าวคือ เป็นการบันทึกในกิจการราชสำนัก จึงอนุมานได้ว่านี่คือเหตุผลที่หม่าวัง ถิ่นยังคงจัดให้ *บันทึกไปบังคลา* เป็นงานวรรณกรรม การเดินทางพม่ายุคจารีต

อนึ่ง ในกลุ่มงานเขียนการเดินทางด้านศาสนาของวรรณกรรมพม่ายุคจารีต โดยมากแล้ว มักพบตัวบทที่ผลิตโดยชนชั้นนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คณะราชทูตและพระภิกษุสงฆ์ อาทิ *จารึกมหาโพธิ์* (မဟာဗောဓိကျောက်စာ) (1874) ที่เล่าเรื่องการเดินทางไปทำบุญบริจาคทานของคณะราชทูตพม่า ณ กรุงกัลกัตตา เพื่อปลุกต้นศรัทธาโพธิ์ถวายเป็นพุทธบูชาตามพระกระแสรับสั่งในพระเจ้ามินดงในปี 1874 งานเขียนชิ้นนี้จัดอยู่ในงานเขียนประเภทบันทึกราชการเช่นเดียวกัน แต่ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อวิทยาการการพิมพ์แพร่กระจายในวงกว้าง เริ่มปรากฏการตีพิมพ์เผยแพร่ตัวบทวรรณกรรมจำนวนมากที่เคยเป็นเพียงวรรณกรรมมุขปาฐะ ทั้งยังเขียนโดยสามัญชนคนธรรมดา อาทิ “นัต-ลาน-ฮยูนง” (နတ်လမ်းညွှန်) หรือ “หนังสือนำทางการจาริกแสวงบุญ” ตัวบทการเดินทางประเภทนี้จะมีลักษณะคล้ายหนังสือนำเที่ยว (guidebook) ในปัจจุบันอยู่มาก โดยสารัตถะหลักคือการให้ข้อมูลการเดินทางสำหรับไปจาริกแสวงบุญตามมหาบูชาสถานต่างๆ ภายในประเทศ (Htin, 1981) งานเขียนประเภทนี้มิได้กล่าวถึงประสบการณ์การเดินทางของผู้เขียนโดยตรง แต่กลับให้ข้อมูลวิธีการเดินทางแก่ธรรมจาริกที่สนใจ ยิ่งไปกว่านั้น ความนิยมต่อตัวบทประเภทนัต-ลาน-ฮยูนงในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังช่วยชี้ให้เห็นภาพตัวตนของชุดความรู้ที่เกี่ยวกับการเดินทางอีกชุดหนึ่งในกลุ่มสามัญชนที่มีชนชั้นนำหรือปัญญาชน ทั้งยังเผยให้เห็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจในบริบทอาณานิคมที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้คนสามารถเดินทางสัญจรได้โดยสะดวกมากขึ้น รวมถึงการพัฒนาของปฏิบัติการการเดินทางจากมิติทางจิตวิญญาณที่ค่อย ๆ เคลื่อนตัวไปสู่ลักษณะสันตนาการเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจมากขึ้นในกลุ่มสามัญชน (Rozenberg, 2001)

กล่าวโดยสรุปแล้ว วรรณกรรมการเดินทางจารีตพม่าโดยส่วนใหญ่ นั้น ไม่ได้เขียนขึ้นเพื่อเล่าประสบการณ์การเดินทางในฐานะองค์ประธานของเรื่องเล่า เช่นเดียวกับที่มันส์ จิตเกษม วิเคราะห์ชนบทการประพันธ์วรรณคดีนิราศในยุคอยุธยาว่า ใช้การพลัดพรากจากคนรักเป็นเพื่อแสดงกวีโวหารในการพรรณนาความอาลัยรักเป็นประเด็นหลัก ในขณะที่การเดินทางและประสบการณ์การเดินทางนั้นมีใจสำคัญของเรื่องเล่า (Chitkasem, 1972) แต่ลักษณะพื้นฐานสำคัญของตัวบทการเดินทางพม่ายุคจารีตนั้น จะเป็นตัวบทที่เล่ากิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเดินทาง หรือบรรยายสิ่งแวดล้อมและบรรยากาศระหว่างการเดินทาง การเดินทางจึงมักถูกนำเสนอในฐานะภาพพจน์เชิงพื้นที่ (trope) ที่กวีใช้

แสดงอารมณ์ความรู้สึกผ่านกวีโวหาร หรือใช้เป็นสัญลักษณ์ในการกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาทิ ความไพศาลแห่งพุทธะ ทั้งยังไม่มีข้อกำหนดด้านประเภทของคำประพันธ์ กล่าวคือ พบได้ทั้งในร้อยแก้วและร้อยกรอง อีกทั้งโดยมากแล้ว มักเป็นวรรณกรรมราชสำนัก ทั้งที่เกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมือง การศึกสงคราม และการศาสนา และยังอาจขยายไปได้ถึงเรื่องเล่าการเดินทางจากประสบการณ์จริงและเรื่องแต่งได้ด้วยเช่นกัน

จากตัวอย่างตัวบทการเดินทางข้างต้น อาจทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ส่งผลอย่างยิ่งต่อการผลิตและรูปแบบการเผยแพร่วรรณกรรมการเดินทาง และยังรวมถึงวรรณกรรมพม่า ในภาพรวม ทั้งนี้ หม่าว่ง ซิน หมิ่น (ตะนุ-บยู) นักเขียนและนักวรรณกรรมพม่าร่วมสมัยคนสำคัญ เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การปฏิรูปคณะสงฆ์และการผนวกรวมองค์ประกอบทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ จากแว่นแคว้นอื่น ๆ ทั้ง สยาม มอญ ยะไข่ และตะวันตก นับตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 และตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ส่งผลให้งานวรรณกรรมศาสนา มีลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ทั้งยังทำให้เกิดงานเขียนประเภทร้อยแก้วและงานที่มีเนื้อหาให้ความรู้ในเชิงโลกียะมากขึ้นพร้อมกัน (Khin Min (Danubyu), 2014b) อันสอดคล้องกับข้อเสนอของไมเคิล ชาร์นีย์ ดังที่ได้อภิปรายไปข้างต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 หม่าว่ง ซิน หมิ่นได้ชี้ให้เห็นว่างานเขียนประเภท “อะผวิน จาน” (အဖွင့်ကျမ်း) หรือแปลเป็นไทยว่า “คำอธิบาย” นั้น เดิมทีพัฒนามาจากวรรณกรรมศาสนาในกลุ่มอรรถาธิบาย งานในลักษณะนี้เขียนขึ้นเพื่ออธิบายความคิดหรือหลักธรรมให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายขึ้น ครั้นเมื่อมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงได้ขยายขอบเขตและพัฒนาไปใกล้เคียงกับงานเขียน “สารานุกรม” ของตะวันตกที่แพร่เข้ามาสู่กลุ่มปัญญาชน และชนชั้นนำของพม่ากลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เช่น *ตำรากายานุปัสสนา* (1875) ที่เขียนโดย ยอมินจี อุ โห ฮล่าย (ယောမင်းကြီး ဝိုးဘိုးလှိုင်; Yaw Mingyi U Hpo Hlaing) ปัญญาชนหัวก้าวหน้าคนสำคัญประจำราชสำนักมณฑลเสเลย์ ตำราเล่มดังกล่าวอธิบายวิธีการเจริญกายานุปัสสนาที่ผสมผสานชุดความรู้จากตำราการแพทย์สันสกฤต ตำราบาลี ตำราการแพทย์พื้นถิ่นพม่า และตำรากายวิภาคศาสตร์จากกรุงโรม นอกจากนี้ อุ โห ฮล่าย ยังเขียนตำราสถาปัตยกรรมศาสตร์ ตำราไวยากรณ์ภาษาพม่า และแปล *ตำราลีลาวดี* (1863) หรือตำราคณิตศาสตร์จากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาพม่าอีกด้วย ทั้งนี้ หม่าว่ง ซิน หมิ่น ตั้งข้อสังเกตว่าไม่เพียงแต่ตำราประเภทอะผวิน จาน ที่อธิบายความรู้ทางวิทยาศาสตร์นี้ จะได้รับความนิยมและเป็นที่แพร่หลายมากขึ้นภายหลังพื้นที่พม่าตอนล่างตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษทั้งหมดในปี 1885 แต่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังพบอีกว่าวรรณกรรมจารีตที่เคยจำกัดอยู่ในกลุ่มปัญญาชนและชนชั้นสูงในราชสำนักค่อย ๆ ก้าวมาสู่ลักษณะของวรรณกรรมประชาชนมากขึ้น (Khin Min (Danubyu), 2014b)

ผลก็คือ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนผ่านระหว่างยุคสมัยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จะพบว่ามีตัวบทการเดินทางจำนวน 3 เรื่องที่อาจพิจารณาได้ว่าเป็นหน่ออ่อนที่จะพัฒนาเป็นวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ ได้แก่ *บันทึกประจำวันไปลอนดอน* (1872) *บันทึกประจำวันไปฝรั่งเศส* (1875) โดยกินหูน มินจี อุ กวาง (ကင်းဝန်မင်းကြီး ပြီးကောင်း; Kinwun Min-gyi U Gaung) และ *บันทึกไปโปรตุเกส สเปน และ อิตาลี* (1877) โดย อุ เช่ง (ပြီးချိမ်း; U Cheint) ทั้งนี้ ตัวบทการเดินทางทั้งสามเรื่องนี้ ต่างแสดงลักษณะที่แตกต่างจากตัวบทการเดินทางยุคจารีตทั่วไปใน 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ การจัดวางประสบการณ์การเดินทางในฐานะองค์ประธานของเรื่องเล่า รูปแบบการเขียน และวิธีการเผยแพร่

บันทึกประจำวันไปลอนดอน และ *บันทึกประจำวันไปฝรั่งเศส* ของ กินหูน มินจี เป็นรายงานข้อมูลการเดินทางของคณะราชทูตต่อราชสำนักมณฑลเฉยเฉยซึ่งเขียนด้วยร้อยแก้วในภาษาทางการ เช่นเดียวกับงานเขียนประเภท “บันทึกรายงานเหตุการณ์” ซึ่งเป็นประเภททางวรรณกรรมเดิมในกลุ่มบันทึกราชกิจ (မင်းမှုရေးရာမှတ်တမ်း) ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในวรรณกรรมพม่ายุคจารีต หากแต่ลักษณะพิเศษประการหนึ่งในงานทั้งสองชิ้นของกินหูน มินจี คือการเลือกใช้คำว่า “บันทึกประจำวัน” (နေ့စဉ်မှတ်တမ်း) ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในวรรณกรรมพม่ายุคจารีต (Bagshaw, 2006, p. xliii; Candier, 2007) อย่างไรก็ตาม ข้อเขียนของกินหูน มินจีก็ยังไม่ได้แสดงลักษณะงานเขียนส่วนตัวแบบอนุทินรายวัน (diary) ของตะวันตกที่จัดว่าเป็นงานเขียนประเภทเรื่องเล่าส่วนตัว (personal writing) แต่กลับเข้าลักษณะงานเขียนจารีตพม่าประเภทบันทึกราชกิจ ซึ่งเป็นข้อเขียนร้อยแก้วที่มีความใกล้เคียงกับบันทึกแบบวันต่อวัน (journal) ของตะวันตก เฉพาะในประเด็นที่บันทึกข้อมูลแบบวันต่อวันเพียงเท่านั้น อีกทั้งบันทึกของกินหูน มินจียังกำหนดกลุ่มผู้รับสารเฉพาะกลุ่มไว้อย่างชัดเจน (วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ์, 2562) ดังเช่น

วันพุธ แรม 4 ค่ำ นายแพทย์อาแดร์ สมาชิกแพทยสภา เชิญไป
ดูโครงการประดิษฐ์หุ่นนกที่จะนำไปขึ้นบินในท้องฟ้า แบบเดียวกับบอลูน
โคมลอยไฟที่ล่องลอยขึ้นไปบนฟ้าได้ เวลาบ่ายโมงวันเดียวกัน คณะทูต พร้อม
ด้วยพระคลังและเสมียนนั่งรถไฟไปยังบ้านนายแพทย์อาแดร์...ขณะดูแบบร่าง
แรกของเครื่องบิน...มีใบพัดขดหอย ทำจากธาตุชนิดหนึ่งเรียกว่า อลูมิเนียม
ที่น้ำหนักเบากว่าอากาศปกติ เมื่อใบพัดหมุน ก็จะสามารถลอยในอากาศได้
(Kinwun Min-gyi, 1875; 2008, pp. 84-85)

บันทึกการเดินทางไปเยี่ยมชมสมาคมการบิน (Aéro-Club) ในปารีสของ
คณะราชทูตพม่า แสดงภาพนวัตกรรมการบินและจินตนาการล้ำสมัยของชาวฝรั่งเศส
ผ่านการบรรยายอย่างละเอียดเพื่ออธิบายวัตถุประสงค์และแนวคิดที่แปลกใหม่ไปจากการรับรู้ของ
ผู้อ่านชาวพม่า โดยมุ่งหวังแสดงให้ผู้อ่านในราชสำนักพม่าได้เห็นจินตภาพตาม ข้อเขียนเล่า
การเดินทางของคณะราชทูตโดยกินहु่น มินจี ถือเป็นตัวบทประเภท “บันทึกรายงาน
เหตุการณ์” ที่มีอยู่เดิมในวรรณกรรมจารีต แต่สิ่งที่ทำให้ลักษณะตัวบทการเดินทางของ
กินहु่น มินจี แตกต่างจากตัวบทยุคจารีตก่อนหน้า คือ การบรรยายประสบการณ์การเดินทาง
อย่างละเอียดลออและวิธีการเล่าเรื่องที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า (narrative) มากกว่าแค่เพียง
การจดบันทึกเหตุการณ์ แม้จะยังคงน้ำเสียงทางการและวิธีการเขียนบันทึกการรายงาน
แบบที่ไม่ปรากฏ “ผู้เล่าเรื่องบุรุษที่หนึ่ง” (first person narrator) ก็ตาม

ในขณะที่ บันทึกไปโปรตุเกส สเปน และ อิตาลี (1877) ของ อู เซ่ง นักการทูต
ร่วมสมัยเดียวกันกับกินहु่น มินจี กลับมีลักษณะที่แตกต่างออกไป กล่าวคือเป็นข้อเขียน
ร้อยกรองที่ไม่ได้บันทึกการปฏิบัติงานจริงแบบทางการ แต่เป็นบันทึกการเดินทางส่วน
ตัวที่แสดงความคิดเห็นและความรู้สึกส่วนตัวอย่างเปิดเผย และเป็นกรเขียนเพื่อเผยแพร่
สู่สาธารณะ (Cheint, 2011)

ตัวบทของกินहु่น มินจีและ อู เซ่ง จึงเผยต้นเค้าของความเปลี่ยนแปลงในวิธีการ
เขียนวรรณกรรมการเดินทางพม่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 กล่าวคือ มีการเน้นและ
จัดวางประสบการณ์การเดินทางเป็นองค์ประธานของการเล่าเรื่องที่ชัดเจนขึ้น และตัวตน
ของผู้เล่าในฐานะผู้เล่าบุรุษที่ 1 ค่อยๆ ปรากฏให้เห็น เพื่อยืนยันว่าประสบการณ์การเดินทาง
ดังกล่าวเป็น “เรื่องจริง” (veracity) ที่ได้ประสบพบเจอมาด้วยตนเอง รวมถึงขอบเขตของ
ผู้อ่านที่มุ่งหมายก็ขยายจากฐานผู้อ่านในราชสำนักมาสู่สาธารณชนในวงกว้าง ทั้งนี้ ในส่วน
ของวิธีการเผยแพร่นั้น ข้อเขียนของกินहु่น มินจี และ อู เซ่ง ต่างใช้วิธีการเขียนบันทึก
ลงในสมุดฝรั่งหรือกระดาษในระหว่างการเดินทาง ก่อนจะนำมาเขียนลงกระดาษไข (ပုဂ္ဂိုလ်;
parabaik) หรือเอกสารตัวเขียน ลักษณะเดียวกับสมุดไทย อันเป็นวิธีการจดบันทึก
และเผยแพร่แบบจารีต แต่งานเขียนของผู้เขียนทั้งสอง ได้รับการตีพิมพ์สู่สาธารณะในเวลา
ถัดมา โดยบันทึกการเดินทางของกินहु่น มินจี ได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี 1907
ก่อนที่ เผ่ หม่าว่ง ติน ปัญญาชนด้านภาษาและวรรณกรรมพม่าคนสำคัญในยุคอาณานิคม
จะนำกลับมาตีพิมพ์ซ้ำในปี 1953-1954 (Bagshaw, 2006) ในขณะที่งานเขียน
ของ อู เซ่ง นั้น เดิมทีเป็นเอกสารกระดาษไขเผยแพร่อยู่ในกลุ่มปัญญาชนพม่า
ที่ศึกษาต่อในต่างแดน ต่อมา เต้ปะน หม่าว่ง ะ จึงได้เขียนบทความแนะนำลงใน “นิตยสาร
ก้าวหน้า” (ကြီးပွားရေးမဂ္ဂဇင်း; kyi pwa yei magazine) ซึ่งเป็นนิตยสารหัวก้าวหน้า

ด้านภาษาและวรรณกรรมพม่าในปี 1929 แล้วจึงจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มในปี 1959 (Shwe Kaing Tha, 2008) การเปลี่ยนแปลงวิธีการเผยแพร่จากรูปแบบจารีตที่เข้าถึงกลุ่มผู้อ่านในวงกว้างได้น้อยไปสู่การตีพิมพ์ จึงไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นความต้องการและสนใจใคร่รู้ต่อความรู้และประสบการณ์ใหม่ผ่านงานเขียนบันทึกการเดินทางในหมู่ผู้อ่านสามัญชนชาวพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แต่ยังแสดงสัญญาณของการเปลี่ยนผ่านจากวิถีผลิตชุดความรู้และการเข้าถึงชุดความรู้ใหม่จากรูปแบบจารีตสู่ความเป็นสมัยใหม่ด้วยเช่นกัน

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 การเติบโตของสถาบันการศึกษาภายใต้ระบบการศึกษาแบบอาณานิคม ทั้งโรงเรียนและมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การควบรวมวิทยาลัยอย่างกึ่งเข้ากับวิทยาลัยจัดสันเพื่อยกระดับเป็นมหาวิทยาลัยอย่างกึ่งในปี 1920 ส่งผลให้มหาวิทยาลัยอย่างกึ่งได้กลายมาเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญในการพัฒนาองค์เยาวชนพม่ารุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาตามมาตรฐานตะวันตก ทั้งยังเป็นพื้นที่ในการพัฒนาและทดลองศึกษาผ่านกิจกรรมทางวรรณกรรมผ่านการแปลวรรณกรรมต่างประเทศและการสร้างสรรค์งานเขียนรูปแบบใหม่ ๆ โดยกลุ่มนักศึกษา โดยเฉพาะการจัดทำวารสารและหนังสือพิมพ์ผนวกกับวิทยาการการพิมพ์กระจายตัวไปทั่วพื้นที่พม่าตอนบนและตอนล่าง อีกทั้งการก่อตั้งสมาคมพม่าศึกษา (Burma Research Society) ในปี 1910 โดยกลุ่มนักบูรพาทิศคดีชาวตะวันตกและปัญญาชนชาวพม่า ได้เปิดพื้นที่บ่มเพาะนักวิชาการด้านภาษาและวรรณกรรมพม่าสมัยใหม่ที่สำคัญยิ่งในยุคอาณานิคม (Khin Min (Danubyu), 2014b) ปัจจุบันเหล่านี้ล้วนส่งผลอย่างเนืองนิตย์ต่อการพัฒนาวรรณกรรมพม่าสมัยใหม่ และการเขียนวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ด้วยช่วยส่งเสริมความเข้าใจและกรอบความรู้ใหม่ด้านวรรณกรรมให้แก่กลุ่มปัญญาชนคนรุ่นใหม่ จนพัฒนารูปแบบงานเขียนใหม่ ๆ เช่น เรื่องสั้น นวนิยาย ความเรียง และยังส่งเสริมอัตรการรู้หนังสือในหมู่ชาวพม่าพื้นเมืองอย่างมีนัยสำคัญ

นอกจากนี้ ในห้วงทศวรรษที่ 1920-1930 ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจภายในประเทศและกระแสชาตินิยมที่กำลังเริ่มก่อหวอดอยู่นั้นยังปรากฏพบแนวคิดเรื่อง “ความเจริญก้าวหน้า” (ကြီးပွားတိုးတက်ရေး) ในงานวรรณกรรมในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นจำนวนมาก โดยแนวคิดนี้เกี่ยวโยงอยู่กับการพัฒนาทางวัตถุและเศรษฐกิจ ทั้งยังสัมพันธ์อยู่กับแนวคิดเรื่องความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งเป็นอิทธิพลโดยตรงของระบบการศึกษาแบบอาณานิคมที่ปลูกฝังโลกทัศน์ที่มียุโรปเป็นแบบอย่างของความก้าวหน้าและทันสมัย (Aung-Thwin & Aung-Thwin, 2012) ทั้งยังตอบสนองโดยตรงต่อวิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในทศวรรษที่ 1920 ทั้งนี้ งานวรรณกรรมร้อยแก้วที่ซูประเด็น “ความเจริญก้าวหน้า” นี้หม่าว่ซิ่นหมิ่นเรียกว่า “ร้อยแก้วเพื่อความก้าวหน้า” (ကြီးပွားတိုးတက်ရေးစကားပြေ)

ซึ่งพัฒนาขึ้นและกลายมาเป็นที่นิยมท่ามกลางหมู่ผู้อ่านชาวพม่า โดยมีที่มาจากงานเขียนจารีตประเภท “นิติจาน” (နိတိဇာနည်) หรืองานเขียนคติธรรมที่มุ่งเน้นให้คำแนะนำสั่งสอนแนวทางการใช้ชีวิตในโลกย์ ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมบาลี *โลกนิติ* (လောကနိတိ) ที่ถูกนำมาเขียนใหม่ในปี 1927 และงานเขียนเรื่อง *การออม* (ကျွတ်ခြင်း) (1927) โดย ปยินสะรุปะ อุซ๊ะ ที่อธิบายวิธีการออมทรัพย์ เพื่อความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจส่วนบุคคลตามวิถีเศรษฐศาสตร์ หม่าว่ง ซิน หมิ่น อธิบายว่างานเขียนประเภทนี้ ยังพัฒนาต่อไปเป็นงานเขียนชีวประวัติ บันทึกความทรงจำ และบันทึกการเดินทาง โดยมีจุดประสงค์นำเสนอความรู้ทางโลกย์และให้ตัวอย่างในการพัฒนาตนเอง เพื่อเป็นหนทางไปสู่ความเจริญทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคล อันจะนำไปสู่ความเจริญของสังคมและชาติในภาพรวม (Khin Min (Danubyu), 2014a)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อเราพิจารณาจรรยาบรรณการเดินทางพม่าต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงพบว่าประเด็นการแสวงหาความรู้ที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทางโลกย์มักถูกชูเป็นประเด็นหลักในเรื่องเล่า โดยมีเต้ปะน หม่าว่ง วะ เป็นผู้นำเสนอแนวคิดเรื่อง “เทศน์ตรพหูสูต” (ဒေဝန္တရုပ္ပူဝူဝူ) หรือหากแปลตามตัวอักษร หมายถึง “ความรู้ระหว่างพื้นที่” ความหมายของ “ระหว่าง” ในที่นี้ หมายถึง ความรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการเดินทางจากพื้นที่หนึ่งสู่พื้นที่หนึ่ง หรือความรู้ที่ได้รับระหว่างการเดินทางอันเกี่ยวข้องกับสถานที่นั้น ๆ ดังปรากฏในบทความเรื่อง “วรรณกรรมบันทึกการเดินทาง” ที่ถูกบรรจุเป็นคำนำในบันทึกการเดินทางของหม่าว่ง วะ เรื่อง *บันทึกประจำวันไปออกซฟอร์ด* (1929) ความว่า

หาได้มีความจำเป็นต้องอธิบายว่า ความรู้อันเกิดระหว่างการเดินทางนั้นควรค่าแก่การที่คนเราจะฉวยคว้าอย่างไร...ความรู้จากการเดินทางนั้นช่วยขยับขยายทรรศนะและตรรกะความคิดของคนเราให้กว้างขวาง ทั้งยังช่วยให้ปัญญาถูกรอบเฉียบแหลมของเรานั้นสูงงอม...เหตุเพราะมีประโยชน์ดังว่า เมื่อเดินทางไปยังที่ใด ชาวตะวันตกจึงบันทึกสืบสวนสอบสวนเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับสถานที่นั้นๆ โดยละเอียด และเมื่อเดินทางกลับถึงยังประเทศของตนแล้ว ก็ตีพิมพ์หนังสือออกวางขาย ผู้คนมากมายจึงได้เพิ่มพูนความรู้จากการอ่านอย่างไม่รู้หน่าย

(Theippan Maung Wa, 1929/2014, p. ๑)

ข้อคิดเห็นต่อวรรณกรรมการเดินทางของเต้ปะน หม่าว่ง วะ แสดงความนิยมและมาตรฐานใหม่ในกลุ่มปัญญาชนพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ให้คุณค่าแก่ความรู้เชิงประจักษ์ อันเกิดขึ้นจากการสังเกตการณ์และประสบการณ์ตรง โดยนัยหนึ่งนั้น

หากการออกเดินทางเป็นเสมือนวิธีการในการแสวงหาความรู้ วรรณกรรมการเดินทางก็เป็นเสมือนเครื่องมือชนิดใหม่อีกประเภทหนึ่ง (learning tool) ที่ช่วยให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสออกเดินทางด้วยตนเองได้เข้าถึงความรู้ กล่าวโดยเฉพาะก็คือ ความรู้ด้านภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมสมัยของสังคมและดินแดนอื่น นัยของ “พื้นที่” หรือ “เทศะ” ของหม่าว วะ จึงมีนัยหมายถึง ความตระหนักรู้ต่อพื้นที่/เทศะ และการแสวงหาความรู้จากพื้นที่/เทศะ “อื่น” ในลักษณะการเดียวกับการเกิด “สำนึกใหม่ต่อพื้นที่พิภพ” ที่แพรดตีใช้นิยามสังคมตะวันตกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 อย่างปฏิเสธไม่ได้ ทั้งยังสะท้อนต่อความหมายของความรู้ด้าน “เทศะ” ที่ธงชัย วินิจจะกุล หมายถึง การจัดการพื้นที่ในมิติภูมิกายาของชาติ ภายใต้วาทกรรมภูมิศาสตร์สมัยใหม่ในระเบียบโลกที่มีตะวันตกเป็นศูนย์กลาง (ธงชัย วินิจจะกุล, 2556) นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการขยับขยายขอบฟ้าของทัศนะด้วยการจ้องมอง (gaze) ผ่านการเคลื่อนที่ไปในมิติพื้นที่และมิติกาลเวลา ซึ่งสะท้อนโดยตรงต่อวิธีการจ้องมองแบบจักรวรรดินิยม (imperial gaze) อาทิ ในตัวบทการเดินทางพม่าต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จำนวนหนึ่งได้เล่าเรื่องการเดินทางไปยังดินแดนตะวันตก ตัวบทเหล่านี้ช่วยให้เห็นสายตาจ้องมองกลับไปยังตะวันตกของนักเดินทาง/นักเขียนชาวพม่า ที่แม้จะแสดงความสนใจใคร่รู้และอัศจรรย์ใจต่อความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุและวิทยาการของอัสตงคตประเทศ แต่ก็แฝงฝังไว้ด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ ไปจนถึงระแวงระวังและวิพากษ์วิจารณ์ตนเอง แต่ในขณะเดียวกันก็พร้อมที่จะได้กลับไปให้ตะวันตกอยู่ในสถานะรอง เมื่อต้องการเปรียบเทียบความเหนือกว่า/ต่ำกว่าทางจิตวิญญาณ จึงอาจกล่าวได้ว่า วิธีคิดเช่นนี้ เป็นผลลัพธ์โดยตรงมาจากระบบการศึกษาแบบอาณานิคมต่อปัญญาชนพื้นเมือง ผู้พร้อมที่จะฉวยรับวิธีวิทยาใหม่และนำมาปรับใช้เพื่อตอบโต้เจ้าอาณานิคม

ดังนั้นแล้ว นัยของความรู้ประเภท “เทศานตรพหูสูต” นี้ จึงหมายถึง ข้อมูลความรู้ทั่วไปทางภูมิศาสตร์ สังคมวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ไปจนถึงข้อสังเกตทางชาติพันธุ์วรรณา และวัฒนธรรมต่อ “คนอื่น” ที่แตกต่างจากวัฒนธรรมของผู้เขียนเอง และสำนึกต่อดินแดนของรัฐชาติสมัยใหม่ ความปรารถนาที่จะผลิตสร้างและครอบครองข้อมูลเชิงพื้นที่เช่นนี้ โดยผู้เขียนชาวพม่าพื้นเมือง และความปรารถนาสร้างรูปแบบงานวรรณกรรมการเดินทาง จึงเป็นตัวอย่างอันชัดเจนของการฉวยคว้า (appropriation) เอาวิธีการและความรู้แบบตะวันตก/อาณานิคม มาประกอบสร้างความรู้และความหมายใหม่ในวัฒนธรรมพื้นถิ่น ดังที่แพรดตีอธิบายด้วยปรากฏการณ์การผนวกรวมทางวัฒนธรรม (transculturation) ในบริบทอาณานิคม

เราอาจพินิจวิถีการประกอบสร้างความรู้แบบ “เทศน์ตรพหูสูตร” นี้ได้ ในบันทึกการเดินทางเรื่อง *ห้าปีในโยทยา* (1935) ของจ้อ ลี เสง่ นักธุรกิจชาวพม่า ที่ผู้เขียนนำเสนอภาพประเทศสยามในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 พร้อมตั้งข้อสังเกตและวิพากษ์สังคมพม่าต่อประเด็นการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

ชาวพม่ามีลักษณะที่ไม่ค่อยยอมรับความเปลี่ยนแปลง ต่อเมื่อย้อนกลับมามองในภายหลัง จึงได้รู้ว่าแท้จริงแล้ว ได้ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปแล้วทีละน้อย ตัวอย่างเช่น พวกเขาค่อยๆ รับรู้ว่ายุคสมัยที่ไม่สามารถนั่งโล่รงเดินเท้า หรือพันผ้าโพกศีรษะยาวพลี้ออกไปทำมาหากินได้อีกต่อไปแล้วนั้น ได้มาถึงแล้ว... ในความคิดของชาวพม่า นั้น ต่อให้โลกถึงกาลอวสานดับสิ้นไป ก็ยังปรารถนาให้ความเป็นพม่าคงอยู่สืบไปจนถึงกาลโลกาวสาน โดยไม่สูญหายขาดตอนไปเลย... ในขณะที่ชาวโยทยานั้น กลับวางอุเบกขาต่อความเปลี่ยนแปลง และมองหาหนทางในการพัฒนาต่อไป

(Kyaw Li Sein, 1935, p. 23)

ข้อสังเกตของจ้อ ลี เสง่ในการพบปะ “คนอื่น” ได้เปิดประตูสู่การย้อนมองและทบทวนตนเอง และนำไปสู่การใคร่ครวญวิพากษ์วิจารณ์ตนเองได้ ถือเป็นลักษณะใหม่ประการหนึ่งที่พบในวรรณกรรมการเดินทางพม่าต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นอกเหนือไปจากการแสดงความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียนแล้ว ยังแสดงให้เห็นความตระหนักต่อตำแหน่งแห่งที่ที่ประเทศพม่าดำรงอยู่ใน “เทศะโลก” ทั้งในมิติเวลาที่ “ล้ำหลัง” กว่า และมิติพื้นที่ที่ห่างไกลจากศูนย์กลางกลางพัฒนา นั่นก็คือ “ตะวันตก” โดยเปรียบเทียบกับสยามซึ่งอยู่ในบริบททางวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน

ลักษณะการเล่าเพื่อรายงานประสบการณ์การเดินทาง การนำเสนอข้อคิดเห็นของตนเองต่อสถานการณ์ที่ได้ประสบ และการคิดวิเคราะห์เพื่อวิพากษ์วิจารณ์เปรียบเทียบความเหมือนและความต่างระหว่างวัฒนธรรมของ “คนอื่น” และ “ตนเอง” เช่นนี้ยังพบได้ในข้อเขียนของ เต๊ะปัน หม่าว้ง วัะ เรื่อง *บันทึกไปออกซฟอร์ด* ที่หม่าว้ง วัะ เล่าประสบการณ์การเดินทางไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ในฐานะข้าราชการอาณานิคม

หลังรับประทานอาหารเช้า ข้าพเจ้าก็ตรงไปยังวิทยาลัยอินเดีย... ข้าพเจ้ารู้สึกฉงนฉงายยิ่งนักเมื่อมองเห็นรูปสลักนิต 37 ตนปรากฏอยู่รายรอบห้อง... รูปสลักเหล่านี้ใครเป็นผู้นำมา นำมาตั้งแต่เมื่อใด มาพร้อมกับเรือลำใดกัน... แม้แต่ในประเทศพม่าเอง โอกาสที่จะได้เห็นเทวรูปนิตครบทั้ง 37 ตนนั้น

ยากยิ่งนัก แต่กลับได้มาพบที่ต่างประเทศครบถ้วนทุกองค์เช่นนี้ ข้าพเจ้ารู้สึก
ประหลาดใจยิ่งแล้ว ชาวอังกฤษนี้ช่างเป็นยอดในการเก็บสะสมของแปลกและ
ของเก่าเสียจริง

(Theippan Maung Wa, 2014, pp. 68-69)

ทัศนะของผู้เขียนต่อชาวอังกฤษข้างต้น แสดงให้เห็นความเหนือกว่าของ
ชาวอังกฤษในเชิงปัญญาและวิธีการในการแสวงหา “ความรู้” จาก “พื้นที่อื่น” ซึ่งในที่นี้ก็คือ
ดินแดนอาณานิคมพม่า โดยเห็นได้ชัดเจนว่า ในสายตาของผู้ที่เป็นผลผลิตโดยตรงจาก
ระบบการศึกษาอาณานิคมดังเช่น หม่าว่ง วะ ตะวันตกคือตัวอย่างสำคัญในการพัฒนา
และเป็นแหล่งอันพึงแสวงหาความรู้ การที่ผู้เขียนเลือกนำเสนอประสบการณ์ข้างต้นนั้น
ก็เป็นวิธีการแสดงวิวิธยาในการเก็บรวบรวมและจัดการความรู้ใหม่ผ่านภาพตัวแทนของ
ตะวันตก

สรุปผลการวิจัย

ดังที่ได้สาธกอธิบายมาข้างต้นนี้ เราอาจพอสรุปได้ว่า วรรณกรรมการเดินทาง
พม่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้เปลี่ยนแปลงไป
ในทิศทางที่สอดคล้องกับความเป็นวรรณกรรมสมัยใหม่มากขึ้น จนอาจพิจารณาให้เป็นก้าว
ร่างของวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ได้ กล่าวให้ชัดคือ ตัวบทการเดินทางเหล่านี้
ไม่เพียงแต่จะเล่าประสบการณ์การเดินทางของสามัญชนคนทั่วไป แต่ยังแสดงความเป็น
อัตวิสัยของผู้เขียน (author) และประสบการณ์ส่วนตัวของปัจเจกบุคคลอย่างชัดเจน
ประการถัดมา เรื่องเล่าการเดินทางสมัยใหม่ยังไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับรูปแบบการประพันธ์
แม้จะมีความนิยมในการเขียนด้วยร้อยแก้วและเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์อย่างเห็นได้ชัด
นอกจากนี้ ลักษณะที่สำคัญยิ่งในวรรณกรรมการเดินทางพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 คือ
การจัดวางให้การเดินทางและประสบการณ์การเดินทางเป็นองค์ประธานหลักของเรื่องเล่า
โดยที่เรื่องเล่าเหล่านี้ มีจุดประสงค์หลักเพื่อให้ความรู้เชิงพื้นที่ โดยการเสาะแสวงหาความรู้
เกี่ยวกับ “คนอื่น” นั้น เป็นไปเพื่อเปรียบเทียบ ทบทวนและกำหนดนิยาม “ตัวตน”
ทางวัฒนธรรมของตนให้ชัดเจนขึ้นในบริบทเทศะและสังคมโลก วรรณกรรมการเดินทาง
จึงถูกใช้เป็นสื่อในการเขียนสำนึกเชิงพื้นที่ดังกล่าว เพื่อจัดระเบียบความรู้ใหม่และกำหนด
นิยามพื้นที่ของตนให้ชัดเจนขึ้นด้วยเสียงของคนพื้นเมืองเอง

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยข้างต้นชี้ให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงทางมโนทัศน์ความรู้ในกลุ่มปัญญาชนและชนชั้นนำพม่าที่ค่อย ๆ บ่มเพาะมาตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นผลมาจากการผนวกรวมทางวัฒนธรรม (transculturation) ที่เกิดบนพื้นที่ประชิด (contact zone) ภายใต้สถานการณ์ที่พม่าตกอยู่ภายใต้อาณานิคมอังกฤษซึ่งเป็นพื้นที่ที่แสดงความสัมพันธ์ที่อื่นไม่เท่าเทียมกันในเชิงอำนาจระหว่างเจ้าอาณานิคมและผู้ตกเป็นอาณานิคม (Pratt, 1994) โดยที่การศึกษาในระบบอาณานิคมเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งส่งผลให้การสังสนทน วิวาทะและกลืนกลายชุดความรู้ทางวัฒนธรรมจากตะวันตกเข้าสู่สังคมพม่าพื้นถิ่นเป็นไปได้ด้วยความรวดเร็วยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มปัญญาชน ความเปลี่ยนแปลงทางมโนทัศน์นี้ ส่งผลโดยตรงต่อโลกทัศน์ของนักเขียน/นักเดินทางและผู้อ่านในการวิพากษ์การผลิตและเสพวรรณกรรมการเดินทางพม่าในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่คลี่คลายไปสู่ลักษณะของวรรณกรรมสมัยใหม่ ซึ่งได้อิทธิพลโดยตรงจากแนวคิดแบบประจักษ์นิยมของตะวันตก สอดคล้องกับสมมติฐานของผู้วิจัยที่ตั้งไว้แต่ต้น เหตุด้วยการออกเดินทางไปพบปะเผชิญหน้ากับ “คนอื่น” ภายนอกขอบเขตของสังคมและเทศะที่คุ้นเคยได้กลายเป็นความจำเป็นในห้วงเวลาดังกล่าว เนื่องจากถือเป็นวิธีการออกไปแสวงหาและค้นพบความจริงชุดอื่น ๆ เพื่อกลับมาขบถมองตนเองในเชิงอัตวิพากษ์

ภายใต้บริบทเช่นนี้ ผู้วิจัยพยายามแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จึงเป็นเสมือนพื้นที่ต่อรองแห่งใหม่ในการนำเสนอเรื่องราวของตนเอง ด้วยเสียงและวิธีการของคนพื้นเมืองเอง โดยที่มิได้ถูกกำหนดโดยผู้เหนือกว่า ความปรารถนาซึ่งความรู้ในเชิงเทศะนี้ จึงเป็นหนทางหนึ่งในการรวบรวมสร้างองค์ความรู้ของตนเองเกี่ยวกับโลก(ย์) เพื่อกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของตนด้วยวิธีคิดแบบประจักษ์นิยมในระบียบโลกใหม่ที่กว้างขวางกว่าเขตแดนโลกทัศน์จารีตเดิม

ข้อเสนอแนะ

วรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นตัวอย่างหนึ่งในกระบวนการการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความคิดในประเทศพม่า ในระยะเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสมัยใหม่ ภายใต้บริบทอาณานิคม การปะทะสังสนทนและติดต่อสัมพันธ์กับ “คนอื่น” นอกวัฒนธรรมตน นำไปสู่กระบวนการผนวกรวมทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการสร้างสรรค์กระบวนการคิดและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมแบบใหม่ การศึกษาวรรณกรรมพม่าเชิงวัฒนธรรมศึกษาในวงวิชาการไทยนั้นยังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด การขยายพื้นที่การศึกษาไปพิเคราะห์ด้วยวรรณกรรมมากขึ้น จึงอาจช่วยให้เรามองเห็นและไขความเข้าใจ

จินตกรรม ความคิดและปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมบางประการในสังคมพม่า
ในแง่มุมใหม่ได้ชัดเจนขึ้น

ในส่วนของวรรณกรรมการเดินทางนั้น นอกเหนือไปจากการศึกษาต้นเค้าของ
พัฒนาการวรรณกรรมการเดินทางพม่าสมัยใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้ว ประเด็นที่
น่าสนใจศึกษาเพิ่มเติมเพื่อให้ครอบคลุมทิศทางการศึกษาเคลื่อนไหวและคลี่คลายของวรรณกรรม
ประเภทนี้ คือ บทบาทของวรรณกรรมการเดินทางพม่าในฐานะเครื่องมือหนึ่งที่ถูกใช้
ในกระบวนการการสร้างชาติในยุคหลังอาณานิคม ด้วยตัวบทวรรณกรรมการเดินทางพม่า
นั้นได้รับความนิยมและพัฒนาอย่างมีนัยสำคัญในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา

เอกสารอ้างอิง

- ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2561). *หยดเลือด จารึก และแท่นพิมพ์ ว่าด้วยความรู้/ความจริงของชนชั้นน้ำสยาม พ.ศ. 2325-2411*. Illuminations Editions.
- ธนาภา เดชพาวุฒิกุล. (2559). ฝัอังกฤษ จิตวิญญาณพม่า: อาณานิคม ชาตินิยม และการเมืองของภาษาในนโยบายด้าน การศึกษาของพม่า ทศวรรษ 1920-80. *วารสารประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 41(สิงหาคม 2559-กรกฎาคม 2560), 86-108. <https://ejournals.swu.ac.th/index.php/JOH/article/view/7996>
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*. โครงการจัดพิมพ์คปไฟและสำนักพิมพ์อ่าน.
- พรรณราย ชาญหิรัญ. (2563). *พระราชนิพนธ์ร้อยแก้วบันทึกการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2419-2452): วรรณคดีกับโลกสันนิบาต* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร]. DSpace JSPUI. <http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/bitstream/123456789/2989/1/58202801.pdf>
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 43)*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วรรณวิวัฒน์ รัตนลัมภ. (2562). “เยอแนล”: ลักษณะเด่นและคุณค่าในฐานะประเภทวรรณคดี [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต, จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย]. Chula Digital Collections. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/9422>
- สรณัฐ ไตลิ่งคะ. (2567). *สู่กาลนวนสมัย วรรณกรรมไทยสมัยใหม่ยุคแรกเริ่ม ถึง พ.ศ. 2500*. สำนักพิมพ์สยาม.
- Allot, A. J. (1981). Prose Writing and Publishing in Burma: Government Policy and Popular Practice. In T. Seong Chee (Ed.), *Essays on Literature and Society in Southeast Asia: Political and Sociological Perspectives* (pp. 1-35). Singapore University Press.
- Aung-Thwin, M. (2008). “Mranma Pran”: When Context Encounters Notion. *Journal of Southeast Asian Studies*, 39(2), 193-217. <https://doi.org/10.1017/S0022463408000179>
- Aung-Thwin, M., & Aung-Thwin, M. (2012). *A History of Myanmar Since Ancient Times: Traditions and Transformations*. Reaktion Books.
- Bagshaw, L. (2006). *The Kinwun Min-Gyi's London Diary: The First Mission of a Burmese Minister to Britain, 1872*. Orchid Press.
- Boshier, C. A. (2018). *Mapping Cultural Nationalism: The Scholar of the Burma Research Society, 1910-1935*. NIAS Press.

Candier, A. (2007). Histoire et temporalité à travers douze extraits du journal de voyage d'un ambassadeur birman en France (1874). *Journal Asiatique*, 295(2), 221-347. <https://shs.hal.science/halshs-04029161/document>

Charney, M. W. (2009). *Powerful Learning: Buddhist Literati and the Throne in Burma's Last Dynasty, 1752-1885* (4th ed.). The Center for South and Southeast Asian Studies.

Cheint, U. (2011). ပူတကေ စပိန် အီတာလျံသွားမှတ်တမ်း [Travels to Portugal, Spain and Italy]. Seikku Cho Cho.

Chitkasem, M. (1972). The Emergence and Development of the Nirat Genre in Thai Poetry. *Journal of the Siam Society*, 60(2), 135-168. https://thesiamsociety.org/wp-content/uploads/1972/03/JSS_060_2g_ManasChitkasem_EmergenceAndDevelopmentOfNiratGenre.pdf

Das, N., & Youngs, T. (2019). *The Cambridge History of Travel Writing*. Cambridge University Press.

Dithapamauk-hka, S. (1992). ရှင်ဒိသာပါမောက္ခ ကြောက်စာ [The Inscription of Shin Dithapauk-hka]. In Po (Ed.), မြန်မာစာညွှန်ပေါင်းကျမ်း [Anthology of Burmese Literature] (Vol. 5). Myanmar Language Commission.

Fussell, P. (1980). *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars*. Oxford University Press.

Htin, M. (1981). ရှေးခေတ်မြန်မာခရီးသွားစာပေ [Classic Myanmar Travel Literature]. In Sarpay Beikman (Ed.), မြန်မာခရီးသွား စာပေစာတမ်းများ [Collected Articles on Myanmar Travel Literature] (pp. 21-68). Sarpay Beikman.

Khin Min (Danubyu), M. (2014). ကိုလိုနီခေတ် မြန်မာစာပေသမိုင်း [Myanmar Literature History of Colonial Period]. Seikku Cho Cho.

Khin Min (Danubyu), M. (2014). မြန်မာစာပေခရီး ပုဂံခေတ်မှ ကိုလိုနီခေတ်အထိ [The Journey of Myanmar Literature: From Pagan Period to Colonial Time]. Ya Pyei Saok Taik.

Kinwun Min-gyi. (2008). ကင်းဝန်မင်းကြီး ပြင်သစ်နိုင်ငံသွားနေ့စဉ်မှတ်တမ်း [Kinwun Min-gyi's Paris Diary] (4th ed.). (Pe Maung Tin, Ed.). Ya Pyei Saok Taik.

Kyaw Li Sein. (1935). **ယိုးဒယားပြည်မှာ ငါးနှစ်ကြာ** [Five Years in Siam]. Thuriya Thadin Sadaik.

Kyaw, U. (1981). **မြန်မာတို့၏မျက်မှောက်ခေတ်ခရီးသွားစာပေ** [Myanmar Contemporary Travel Literature]. In Sarpay Beikman (Ed.), **မြန်မာခရီးသွား စာပေစာတမ်းများ** [Collected Articles on Myanmar Travel Literature] (pp. 69-100). Sarpay Beikman.

Lindsay, C. (2016). Travel Writing and Postcolonial Studies. In C. Thompson (Ed.), *The Routledge Companion to Travel Writing* (pp. 25-34). Routledge.

Ma Ma Myint. (2017). **ကုန်းဘောင်ခေတ်မြန်မာခရီးသွားမှတ်တမ်း လေ့လာချက်** [The Study on Myanmar Travel Diaries From Konbaung Period] [Unpublished doctoral dissertation]. University of Yangon.

Myanmar Language Commission. (2008). **မြန်မာအဘိဓာန်** [Myanmar Dictionary]. Myanmar Language Commission.

Pe Maung Tin. (2004). **မြန်မာစာပေသမိုင်း** [History of Myanmar Literature]. (5th ed.) Sapei Oo. (Original work published 1958).

Pratt, M. L. (1994). *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge.

Ratthasara, S. (1957). **ရွှေစက်တော်သွားတောလား** [Tawla to Shwe Sat Taw]. In Chan Myay (Ed.), **ရွှေစက်တော်သွားတောလားနှင့် ဘဝဝန်းကျင်ကဗျာများ** [Tawla to Shwe Sat Taw and other life poems]. Mya Kyei Mon Sapei Sin.

Rozenberg, G. (2001). *Thamanya: Enquête sur la sainteté dans la Birmanie contemporaine (1980-2000)* [Unpublished doctoral dissertation]. EHESS.

Schober, J. (2007). Colonial knowledge and Buddhist Education in Burma. In I. Harris (Ed.), *Buddhism, Power and Political Order* (pp. 52-70). Routledge.

Seong Chee, T. (1981). *Essays on Literature and Society in Southeast Asia: Political and Sociological Perspectives*. (T. Seong Chee, Eds.) Singapore University Press.

Shwe, U. (1964). **ဘင်္ဂလားသွားစာတမ်း** [Account to Bangladesh] (Kyan, ed.). Burma Historical Commission.

- ShweKaing Tha. (2008). Preface. In U. Cheint, ပုတကေစပိန်အီတာလုံသွား
မှတ်တမ်း: [Travels to Portugal, Spain and Italy]. Ya Pyei Saok
Taik.
- Theippan Maung Wa. (2014). အောက်စဖို့သွားမှတ်တမ်း: [Oxford Diary].
Mya Nanda Saok (Original work published 1934).
- Thet Lwin. (1973). မြန်မာခရီးသွားမှတ်တမ်းစာပေ 1918-1970 [Myanmar
Travel Literature from 1918-1970] [Unpublished M.A. dissertation].
Yangon University.
- Thompson, C. (2011). *Travel Writing*. Routledge.
- Uttamagyaw, S. (1964). Shin Uttamagyaw's Tawla. In U. T. Ba Han (Ed.),
Shin Uttamagyaw's Tawla and Letwethondara's Radus (pp. 4-27).
The Hanthawaddy Press.
- Win Pe, U. (2014). The Development of Modern Burmese Theatre
and Literature Under Western Influence. In D. Jedamski (Ed.),
*Chewing Over the West: Occidental Narratives in Non-Western
Readings* (pp. 93-107). IIAS.
- Winichakul, T. (2000). The Others Within: Travel and Ethno-Spatial
Differentiation of Siamese Subjects 1885-1910. In A. Turton (Ed.),
Civility and Savegery: Social Identity in Tai States (pp. 63-83).
Curzon Press.
- Winichakul, T. (2000). The Quest for "Siwilai": A Geographical Discourse of
Civilization Thinking in the Late Nineteenth and Early Twentieth-
Century Siam. *The Journal of Asian Studies*, 59(3), 528-549. <https://doi.org/10.1017/S0021911800014327>
- Yamada, T. S. (2009). *Modern Short Fiction of Southeast Asia: A Literary
History*. Association for Asian Studies.
- Zar Ni. (1998). *Knowledge, Control, and Power: Politics of Education under
Burma's Military Dictatorship (1962-88)* [Doctoral dissertation,
Graduate School of the University of Wisconsin-Madison].